

Het LAND van AALST

Jaargang **LXXII** • 2020

Nummer **1**

Het LAND van AALST

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging 'Het Land van Aalst', met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, de Provincie Oost-Vlaanderen, de Stad Aalst, de Stad Ninove en Erfgoedcel Denderland.

Elektronische versie:

Gratis op de website

Lidgeld van de vereniging:

Leden: €10 • Steunende leden: € 20

Lidgeld van de vereniging

+ gedrukte versie:

Leden: €30 • Steunende leden: € 40

Te storten op:

IBAN BE33 3930 3032 7646

BIC: BBRUBEBB

t.a.v. Het Land van Aalst,
Asserendries 118, 9300 Aalst

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het 'Land van Aalst' in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oost-Vlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren † Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en † Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens † Arthur Broeckaert, † Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), † Jozef Van Cleemput, † Jozef De Brouwer, † Valère Gaublomme, † Frits Van Acker, † Basiel Boel, † Marcel Cornelis en † Jules Pieters. Latere voorzitters waren † Jozef Borremans (1953-1954), † Frits Courteaux (1963-1980) en † Luc De Rijck (1980-1984).

Het bestuur van de vereniging:

Luc Robijns • voorzitter

Marcel Cock • ondervoorzitter

Bart Cherretté, Lieve De Mecheleer, Tom De Ridder, Luc Geeroms, Michel Igual Pacheco, Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre, Wouter Van Der Spiegel, Georges Vande Winkel, Reinoud Vermoesen.

Meewerkende leden:

Bart Merckaert, Marc Uyttersprot, Bart Van Langenhoven en Wilfried Vernaeve

Redactiesecretariaat:

Reinoud Vermoesen

reinoud.vermoesen@uantwerpen.be

Ledenadministratie en algemene correspondentie:

Mieke Van Damme

Asserendries 118, 9300 Aalst • tel. 053 21 63 30

• e-mail: vdmieke@skynet.be

De vereniging is lid van het 'Oost-Vlaams Verbond van de Kringen der Geschiedenis'. Het logo werd ontworpen door Bram Overlaet. Het representeert het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, met verwijzing naar de de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

hetlandvanaalst@gmail.com • <http://www.hetlandvanaalst.be>

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Asserendries 118, 9300 Aalst.

Vormgeving: Kim Overlaet • Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke

ISSN 0778-7731

De Riemaecker
PRINTING

De relatie van de heren van Pollare (van Aa) met die van Brugge (Gruuthuuse)

Dirk Van de Perre

Inleiding

Het Gruuthusemuseum is kort geleden (zomer 2019) na een langdurige restauratie opnieuw geopend. Het is een toplocatie in Brugge. Dat er een relatie tussen de heren van Grimbergen en de heren van Gruuthuse is geweest, is bekend. Dat die relatie Grimbergen-Gruuthuse eigenlijk om de relatie van de heren van Pollare met Gruuthuse gaat en dat het wapenschild van de heren van Pollare (van Aa) een onderdeel van het veertiende- en vijftiende-eeuwse wapenschild van de heren van Gruuthuse vormt, heb ik nog in geen enkele publicatie gelezen. Ook Lodewijk van Gruuthuse (1427-1492), de beroemdste telg uit het Gruuthusegeslacht, had een intense relatie met de Denderstreek. Hij was 'prins van Steenhuize' en 'heer van Voorde'.¹ Tijd dus om een en ander bij te stellen en de relatie Pollare-Gruuthuse onder de loep te nemen.

De complexe relatie van de heren van Pollare met die van Brugge/Gruuthuse houdt al langer mijn aandacht gaande. In 2014 poogde ik samen met Rudy van Elslande in het artikel *De heren van Pollare in de 14de en 15de eeuw* een eerste maal de puzzel op te lossen.² Toen had ik nog geen kennis van de Brugse oorkonden, waarin ik een aantal nieuwe gegevens vond. In mijn artikel *De middeleeuwse geschiedenis van Pollare* van 2017, maakte ik kennis met die Brugse bronnen op het moment dat de redactie van mijn artikel al in de eindfase zat en ik niet meer de tijd had om dit thema ten gronde uit te diepen.³ Vandaar dat ik voor een derde en definitieve (?) keer dit thema behandel, maar nu niet als onderdeel van een groter geheel, maar specifiek toegespitst op de relatie van de heren van Pollare met die van Gruuthuse.

Wie met middeleeuwse genealogie bezig is, weet dat hij zich in een moeras begeeft, omdat in een familie veel personen gedurende generaties dezelfde naam dragen of eenzelfde persoon op verschillende manieren benoemd wordt, omdat de betrouwbare bronnen relatief schaars zijn en vooral omdat de bestaande genealogieën, gemaakt en ruim verspreid vanaf de zeventiende eeuw, ons beladen met een karrevracht aan fantasierijke stambomen, waaruit tot vandaag door genealogen rijkelijk geput wordt. Verwarring troef dus, ook wat de genealogieën van de geslachten 'van Aa' en 'van den Gruuthuse' betreft. Voor deze studie heb ik me vooral op oorkonden en de daaraan gehechte zegels gebaseerd, naast enkele andere primaire bronnen.

1. Rijksarchief Gent (verder afgekort als RAG), Abdij Ninove, nr. 760. In deze oorkonde amortiseert Lodewijk van Gruuthuse en zijn vrouw Margriet van Borssele als heer en vrouwe van Voorde in 1471 een grond ten gunste van de abdij. De eveneens bewaarde zegels van beiden zijn aan de oorkonde gehecht. Via zijn moeder Margriet van Steenhuize verwierf Lodewijk de titel van 'prins van Steenhuize'.

2. R. VAN ELSLANDE en D. VAN DE PERRE, *De heren van Pollare in de 14 en 15de eeuw. De families van (der) AA (Gruuthuse), Van Axel, Van Massemen en De Vos*, in: *Het Land van Aalst*, 66, 2014, vooral p. 36-40 en 48-50.

3. D. VAN DE PERRE, *De middeleeuwse geschiedenis van Pollare*, in: *Het Land van Aalst*, 69, 2017, vooral p. 156, 160-165, 176-179 en 203-204.

Het raadplegen van zowel Brugse, Pollaarse als Grimbergse bronnen, wat in de bestaande genealogieën niet gebeurd is, bracht me er toe een en ander bij te stellen en nieuwe inzichten te formuleren over de relatie van de heren van Pollare en die van Gruuthuse.

Beeld van de woonst van de heren van Gruuthuse (thans museum), bij hun parochiekerk van Onze-Lieve-Vrouw in Brugge. © foto en website Gruuthusemuseum

Portret van Lodewijk van Gruuthuse,
drager van de Orde van het Gulden Vlies
© Gruuthusemuseum,
foto Dirk Van de Perre

De bestaande genealogieën

In alle genealogieën van de geslachten 'Gruuthuse' en 'van Aa',⁴ die gemaakt zijn vanaf het begin van de zeventiende eeuw, komt één element steeds terug, namelijk het huwelijk tijdens de laatste decennia van de dertiende eeuw van Gerard van Aa, heer van Grimbergen en Pollare,⁵ met een dochter van Gildolf van Brugge, heer van Gruuthuse.

De oudste vermelding vind ik bij Aubertus Miraeus in 1630: *Gerardus de A duxit Annam, filiam Geldolfi de Bruges, alias de Gruthuse*.⁶ Antonius Sanderus herhaalt in 1641: *De vrouwe van Gruthuize ...trouwde met Gerard van der Aa, Heer van Grimberge*.⁷ In 1724 verschijnt van de hand van Cristoffel Butkens *Trophées tant sacrés que profanes du Duché de Brabant*, waarin de meest uitgebreide genealogie van het geslacht 'van Aa'.⁸ Ook hierin wordt het huwelijk vermeld van *Gerard d' Aa, sire de Grimberge met Catherine, dame de Gruthuse*. Deze genealogie is bijgewerkt en gecorrigeerd in 1726.⁹ Daarin wordt veel gewijzigd, maar blijft het huwelijk van Gerard van Aa met Katharina van Gruuthuse gehandhaafd. In zijn *Histoire des environs de Bruxelles* van 1855 geeft Alphonse Wauters een beknopte genealogie van het geslacht 'van Aa' en hij herhaalt die gegevens in zijn artikel *Gruythuyse* in *Biographie Nationale*.¹⁰ Ook Wauters laat Gerard van Aa trouwen met Katharina van Gruuthuse, die hij ziet als een zuster of een dochter van Gildolf II van Brugge.

Bij de Brugse historici schrijft J. Gailliard in 1857 dat Gerard van Aa huwt met Anne van Brugge, erfdochter van Gruuthuse, dochter van Gildolf II van Brugge.¹¹ Uit dat huwelijk spruiten de broers Gerard II en Jan van Aa voort. Armand de Béhault de Dornon in zijn *Études sur les Seigneurs de Gruuthuse* van 1928 herhaalt, wat Gerard van Aa betreft, in grote lijnen hetzelfde als Gailliard, behalve dat de dochter van Gildolf II de naam Katharina draagt en ze drie kinderen heeft: Jan van Aa, heer van Gruuthuse, Gerard II van Aa, en Gildolf III.¹² Andries van den Abeele stelt in 2007 de tegenstrijdigheden en ongerijmdheden vast in de bestaande genealogieën en doet een voorstel tot oplossing.¹³ Hij ziet Gerard van Aa trouwen met de dochter van Gildolf II. De voornaam van de dochter laat hij open (Katharina, Marie of Anna). Haar broer is de kinderloze Gildolf III, zodat na diens dood Gruuthuse overgaat op zijn zuster. Bij Van den Abeele heeft Gerard van Aa slechts één zoon, Jan die het erfdeel van zijn vader (Grimbergen) en moeder (Gruuthuse) verenigt en de naam 'van den Gruuthuse' aanneemt. Over Pollare rept hij met geen woord. Deze versie is in 2011 overgenomen in het standaardwerk over de Vlaamse adel van Frederik Buylaert.¹⁴

Anne van der Rest eindigt haar op oorkonden gebaseerde genealogie van *La famille d'Aa* rond 1300 met Gerard van Aa, heer van Pollare en Grimbergen.¹⁵ Zij vermeldt geen naam van de echtgenote van Gerard, wat niet te verwonderen is, daar er geen enkele oorkonde voorhanden is, waarin de naam van de vrouw voorkomt.

Dat er een beslissend huwelijk van een van Aa (Pollare) met iemand uit het geslacht Gruuthuse (Brugge) geweest is, staat op basis van het veertiende-eeuwse wapenschild van Gruuthuse als een paal boven water. Alleen blijft de vraag open wie met wie trouwde. Met deze nieuwe bronnenstudie hoop ik een stukje van de sluier op te lichten en richt ik vooral mijn oog op de positie van de heren van Pollare in dit verhaal, voor mij de sleutel om enige klaarheid te brengen in het onontwarbaar doolhof van hypothesen en veronderstellingen over huwelijken en afstamming, die al gedurende enkele eeuwen voor beide geslachten herhaald worden.

4. Is het Latijnse 'de Aa' in het Nederlands 'van Aa' of 'van der Aa'? In de eigentijdse Nederlandstalige oorkonden uit Grimbergen en Pollare schrijft men 'Gerard van Aa' en 'Jan van Aa'. In de Brugse geschiedschrijving is 'van der Aa' de gebruikelijke vorm. Er is een zekere analogie vast te stellen met 'van den Gruuthuse' in de Brugse teksten, terwijl in Brabantse teksten 'van Gruuthuse' gezegd wordt. Met 'van Aa' houd ik mij aan de Brabantse traditie, met 'van den Gruuthuse' aan de Brugse.

5. Dat deze Gerard tevens heer van Pollare is, wordt meestal niet vermeld.

6. Aubertus MIRAEUS, *Opera diplomatica et historica. Editio secunda*, T. I, Leuven, 1728, p. 729. De eerste uitgave is van 1630. De tweede uitgave van 1728 is bezorgd door J.F. FOPPENS.

7. Antonius SANDERUS, *Flandria illustrata*, I, Keulen, 1941, p. 197. Hier geciteerd naar de Nederlandse vertaling *Verheerlijkt Vlaandre*, I, Leiden, 1735, p. 176.

8. Chr. BUTKENS, *Trophées tant sacrés que profanes du Duché de Brabant*, Deel II, Den Haag, 1724, p. 106-111.

9. *Supplement aux Trophées tant sacrés que profanes du duché de Brabant de Mr. Butkens*, II, Den Haag, 1726, Additions au supplement, p. IX.

10. A. WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*, II, Brussel, 1855, p. 200-201; *Biographie Nationale*, VIII, Brussel, 1884-1885, kol. 381-390 (item *Gruythuyse 'les seigneurs de la'*).

11. J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc ou leur magistrature et leur noblesse*, I, Brugge, 1857, p. 68-70.

12. A. DE BÉHAULT DE DORNON, *Études sur les Seigneurs de Gruuthuse*, in: *Annales de la Société d'Émulation de Bruges*, 71, 1928, p. 5-7. Deze Gildolf III leefde volgens de auteur in 1372 en is dus niet gelijk te stellen met Gildolf III bij Van den Abeele (zie volgende noot) en Gildolf III in dit artikel.

13. A. VAN DEN ABEELE, *Het enigma van de genealogie Gruuthuse: veel vragen en enkele antwoorden*, in: *Vlaamse stam*, 43, 2007, p. 621-629.

14. F. BUYLAERT, *Repertorium van de Vlaamse adel (ca. 1350-ca.1500)*, Gent, 2011, p. 137. In het bekende werk van E. WARLOP, *The Flemish Nobility before 1300*, Kortrijk, 1976 is Pollare noch Gruuthuse opgenomen.

15. A. VAN DER REST, *La noblesse en Brabant du XIe au XIIe siècle*. I. *La famille d'Aa (1086-1300)*, in: *Brabantica*, V/1, Brussel, 1960, p. 15-45.

De bronnen over de heren van Gruuthuse (eerste helft veertiende eeuw)

De oorkonden van de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Brugge over het geslacht Gruuthuse (1311-1357)

Het gaat om zeven originele oorkonden van de Onze-Lieve-Vrouwekerk en een eigentijdse kopie. Het is opmerkelijk dat naar deze oorkonden in de bestaande genealogieën bijna niet verwezen wordt.

1. Originele oorkonde met testament en laatste wilsbeschikking van *Jan van den Gruuthuse*, gedateerd de zaterdag na het feest van Sint-Martinus (11 november) **1311**.¹⁶ Er zijn nog fragmenten van zegels aanwezig, maar dat van Jan ontbreekt. Het uitgebreide testament is uitgevaardigd voor zijn zielenheil en dat van zijn voorouders. In de eerste beschikking bepaalt hij dat hij genoegdoening wil geven aan zijn rechtmatige schuldeisers en die van zijn moeder. Onder die schuldeisers *den here Janne Ubrechte den Ouden veertich pont par. van borechtuchten* (borgtochten) *over Janne Walkiere minen broeder daer ic mine scult of madeke, ende daer hi minen lettren of heeft*. Hij verkiest zijn graf in het koor van de Onze-Lieve-Vrouwekerk *voor den ministere zetele*. Bij het jaargetijde van zijn moeder, de avond voor het feest van Sint-Martinus, voorziet hij een maaltijd (*reeftre*) voor het gemeen. Hij doet een grote gift van zestig pond parisis voor het gemeen en bedeeft in ruime mate andere Brugse kerken, kloosters, hospitalen en privépersonen met een gift. Hij stelt drie testamentuitvoerders aan, waaronder als eerste *minen here Ghildolve minen broeder* en daarnaast *meestre Philippe van der Elst ende meestre Lambrechte den Moer*. Van dit testament is een kopie gemaakt, authentiek verklaard door de officialiteit van het bisdom Doornik, gedateerd de zondag na het octaaf van Lichtmis (2 februari) van het jaar **1329** (n.s.).¹⁷

2. Origineel stuk, gedateerd op de zaterdag na Lichtmis van het jaar **1314** (n.s.), met een verklaring van *Niclaïs, provost ende capitel onser Vrowenkerke in Brucghe*.¹⁸ Daarin wordt gezegd dat het kapittel *van enen edelen man ende enen werden minen here Ghildolve here van den Gruuthuse ende van Zomergthem* zestig pond parisis ontvangen hebben ten behoeve van het gemeen van de kerk, voortkomend uit het *testamente van enen edelen man ende vroeden Janne van den Gruuthuse, broeder was mins here Ghildolfs vorseit*.

3. Origineel testament van *Ghildolf van Brugghe, ruddere, here van Gruuthuse*, gedateerd 4 april **1329** (n.s.).¹⁹ Gildolf regelt daarin uitgebreid een aantal jaargetijden met de proost en het kapittel van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Eerst bepaalt hij dat jaarlijks de som van 54 gulden ter beschikking zal gesteld worden en duidt in detail aan welke gronden daartoe met een jaarlijkse rente zullen belast worden. Vervolgens legt hij de gedetailleerde schikkingen vast hoe de jaargetijden van zijn vader, moeder en overleden broer *Janne vanden Gruuthuse onsen lieven broeder, daer God de ziele of hebben moete*, moeten verlopen. Uitdrukkelijk wordt daarbij verwezen naar diens testament. De diensten moeten gehouden worden in de Onze-Lieve-Vrouwe- en de Sint-Katelijnekerk, beide gelegen naast een Gruuthusewoonst. Zijn zoon Jan wordt als zijn testamentuitvoerder aangesteld: *so hebben wi versocht en gebeden onsen waerden zone Janne van Gruuthuse onse naeste ende baerblikenste hojr dat hi des vors. vorworden jof belof beloven zoude te houdene ende te vulcomene over hem ende over sijnen hojr*. Jan, die meerderjarig is (*sine jare hebbende*) is getuige bij de bezegeling

16. Rijksarchief Brugge (verder RAB), Oorkonden van de O.L.Vrouwekerk te Brugge (inventaris 320), nr. 846. De tekst van de oorkonde is integraal uitgegeven door J. GAILLIARD, *Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre occidentale avec données historiques et généalogiques*, Dl. I/2, Brugge, 1866, p. 27-29.

17. RAB, Oorkonden OLV-kerk, nr. 879.

18. Ibidem, nr. 312.

19. Ibidem, nr. 681. De oorkonde is gedateerd 4 april 1328. Daar Pasen in 1328 op 3 april valt en in 1329 op 23 april, zijn omgerekend naar de Nieuwe Stijl zowel 1328 als 1329 mogelijk. Gelet op de kopie van het testament van Jan van den Gruuthuse, die gedateerd is februari 1329 (n.s.) en de verwijzing in de tekst naar dat testament gaat mijn voorkeur uit naar het jaar 1329.

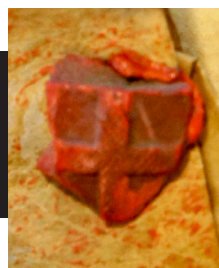
van het testament met het grootzegel van Gildolf. Van dat zegel, gehecht aan de oorkonde, is alleen een stuk voorhanden met daarop het wapenschild van Gruuthuse (het kruis).²⁰

4. In een oorkonde van 1 juli **1333** wordt onder de *discretis viris* als eerste getuige *Ghidulpho, filio domini Ghidulphi de Gruuthuse, militis* vernoemd bij de regeling voor een publiek notaris van een conflict tussen de scholaster van de Onze-Lieve-Vrouwekerk en de rector van het koor van de Sint-Salvatorkerk, waarbij ook de prior en het convent van de Brugse dominicanen betrokken is.²¹

5. Op 6 juli **1338** is bij de regeling van het testament van Gildolf voor een publiek notaris in de kapittelzaal van de Onze-Lieve-Vrouwekerk zoon Jan van den Gruuthuse aanwezig: *Johanne, dicto de Gruuthuse, milite*. Gildolf wordt vermeld als *vir quondam Ghidulphus de Gruuthuse, miles, pater dicti Johannis*.²²

L - Beschadigd zegel van Gildolf III van Brugge, bevestigd aan de oorkonde met zijn testament van 1329. © RAB, Oorkonden OLV-kerk, nr. 681, foto Dirk Van de Perre

R - Zegel van Margriet van Gistel, vrouwe van Gruuthuse, bevestigd aan oorkonde van de schenking aan de OLV-kerk gedaan voor de Brugse schepenen in 1339. Het linkse deel bevat het gevierendeelde wapen Gruuthuse-van Aa, het rechtse deel dat van Gistel. © RAB, Oorkonden OLV-kerk, nr. 684; foto Dirk Van de Perre

6. Op 25 oktober **1339** is voor een publiek notaris een originele oorkonde opgemaakt van een jaarlijkse rente van 36 pond aan de ontvanger van het commuun van de Onze-Lieve-Vrouwekerk met uitgebreide opsomming van hun eigendommen waarop die moet bezet worden.²³ Die rente wordt geschenken door de *nobilis vir dominus Johannes de Gruuthuse miles, dominus de Gremberghe et de Pollare et domina Margareta de Ghistella, domina de Gruuthuse, eius uxor legitima*. De oorkonde is opgemaakt te *Brugis in domo in habitationis dicti domini Johannis ac domine Margarete eius uxoris apud Gruuthuse*. Een akte met dezelfde inhoud is diezelfde dag eveneens verleden voor de schepenen van de Stad Brugge voor wie verschenen zijn *miin here Jhan van den Gruuthuse, ruddere, here van Gremberghe ende van Pollare, ende Margriete van Ghistele, vrouwe van den Gruuthuse, siin wijf*²⁴ Aan deze oorkonde is samen met enkele andere het zegel van Margriet van Gistel bevestigd. Op het beschadigde randschrift is te lezen: S. MAR (GARETE DE) GHISTELLE DNE (DE GR)UUTHUSE. Het schild is in twee helften verdeeld met links (vanuit het standpunt van de kijker) het wapen van haar man (gevierendeeld Gruuthuse en van Aa) en rechts dat van haar (Gistel).²⁵

7. In een eigentijdse kopie van een oorkonde van 4 januari **1357** (n.s.) verkopen *Margriete van Ghistele, vrouwe van den Gruuthuse ende van Gremberghe ende Jhan, here van den Gruuthuse ende van Gremberghe, ruddere, zone van der vorseider vrouwen* een som geld aan hun neef *Janne van Ghistelle, zone here Philips*.²⁶

20. De originele omvang van het zegel is moeilijk in te schatten, evenals welke elementen van het zegel verdwenen zijn.

21. RAB, Oorkonden OLV-kerk, nr. 346.

22. Ibidem, nr. 682.

23. Ibidem, nr. 683.

24. Ibidem, nr. 684.

25. Dergelijk gedeeld wapenschild is eveneens aanwezig op het zegel van Margriet van Borssele, echtgenote van Lodewijk van Gruuthuse, waar op de linkerhelft dat van haar man staat en op de rechterhelft het hare. Het zegel is gehecht aan een oorkonde waarin ze in 1471 met haar man optreedt als vrouw van Voorde (RAG, Abdij Ninove, nr. 760).

26. RAB, Oorkonden met blauwe nummers (inv. TBO 144), nr. 2109.

leenman van de graaf en niet van de hertog optreedt.²⁸ Dat Jan van den Gruuthuse die figureert in de genoemde oorkonden van 1336 en 1339 te identificeren valt met Jan (II) van den Gruuthuse uit de Brugse oorkonden van 1339 is duidelijk. In de drie oorkonden is hij heer van Grimbergen en Pollare.

Het grafschrift van Katharina, dochter van Gildolf (III) van Brugge (1342)

J. Gailliard vermeldt in zijn werk *Bruges et le Franc* (1857) een 'Catherine van der Aa, femme de Jean van Axele, qui décéda en 1442 et fut inhumée à Ste-Claire lez-Gand.' Hij vermeldt 'Guidolphe van der Aa', baljuw van Dendermonde (1378) en van Aalst (1388) en 'Catherine Kemps dame de Wellecomme' als de ouders. Hun huwelijkscontract is volgens Gailliard in 1406 afgesloten. Maar Gailliard geeft geen bronnen aan.²⁹

Onlangs vond ik in een handschrift van de Universiteitsbibliotheek van Gent de tekst van het grafschrift waarop Gailliard zich vermoedelijk steunde:³⁰

int' clooster van St^e Claren

buten Ghendt nu tot den gronde gheruijneert in de leste kerckbraecke –

in de capelle van St^e Claren op copere int' latijne: hic jacet domina Catharina quondam domina de Axella, f[ili]a d[omi]ni Guidolphi d[omi]ni de Gruuthuse de Brugis militis, uxor quondam nobilis viri d[omi]ni Joannis de Axella militis, soror ordinis Sanctæ Claræ in extremis, quæ obiit anno 1342, 11. die ante Nativitatem Joannis Baptistæ,³¹ cujus a[n]i[m]a per m[isericord]iam omnipotentis Dei requiescat in pace. Amen.

Dat zij een dochter van Gildolf (III) van Brugge wordt genoemd, is een verrassend gegeven, omdat geen enkele andere eigentijdse bron het bestaan van die dochter vermeldt. Het handschrift bestaat uit drie boeken, is anoniem, achttiende-eeuws en van één hand.³² De inhoud gaat terug op notities en geschriften van wapenheraut Cornelius Gailliard (ca. 1520-1563). Het handschrift is gebruikt als basis voor de tekstuitgave van de grafschriften van Gailliard door baron de Béthune, waarin echter dit grafschrift uit de Gentse clarissenkerk niet is opgenomen.³³ Cornelius Gailliard heeft zijn grafschriften verzameld tussen 1558 en zijn overlijden in 1563. Vermoedelijk heeft het 'nu' van het geruïneerd zijn van de kerk betrekking op de Beeldenstorm, die te Gent plaats vond in 1566. Marcus van Vaernewijck vermeldt inderdaad de verwoesting van de kerk door de geuzen.³⁴ Nu zijn er aan de teksten van Gailliard in het begin van de zeventiende eeuw nog elementen toegevoegd voor de Gentse kerken. Deze toevoegingen zijn als teksten van Gailliard zelf in dit handschrift overgenomen, waardoor de vermelding dat de kerk *nu* ten gronde verwoest is tijdens de laatste *kerckbraecke* (beeldenstorm) verklaard kan worden. De conclusie trekken dat de tekst van het grafschrift niet van Gailliard kan zijn, is dus voorbarig. De tekst met de grafschriften is nog opgesteld vóór de Beeldenstorm tijdens het leven van Gailliard, de tekst over de verwoesting is een latere toevoeging.

De koperen grafplaat is aangebracht na de dood van Katharina en haar man, gelet op het gebruik tot tweemaal toe van het woord *quondam*. Katharina is bij het naderen van de dood (*in extremis*) ingetreden in het klooster om daar in kloosterhabijt te sterven, wat toen een gangbare praktijk bij de adel was. Hoeveel tijd er verlopen is tussen het maken van de koperen grafplaat en de dood van Katharina en hoe goed de samensteller van het grafschrift de familiale afkomst van Katharina kende, blijft een open vraag.

28. G. DEMAY, *Inventaire des sceaux de la Flandre*, I, Paris, 1873, p. 89, nr. 660 (origineel bewaard in Rijsel, Archives départementales du Nord, Chambre des Comptes); voor de datering van de oorkonde, zie Ibidem, p. 69, nr. 447; ARAB, A. VERKOOREN, *Inventaire des chartes et cartulaires de Brabant et des pays d'Outre-Meuse*, nr. 621bis. De tekst van het verdrag van 1339 is volledig afgedrukt in *Den Luyster ende glorie van het hertogdom Brabant*, Brussel, (1699); voor de vermelding van Jan vanden Gruuthuse, zie p. 115.

29. GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, I, p. 70.

30. Universiteit Gent, Bibliotheek, Hs G 5860, deel III, fol. 196v^o-197r^o.

31. Feest van de Geboorte van Johannes de Doper valt op 24 juni, wat tot een sterfdag op 13 juni leidt.

32. Voor een korte analyse en waardebeoordeling van dit handschrift, zie Sofie VERCRYCE, *Sociale differentiatie in de begrafenis cultuur van laatmiddeleeuwse elites in het Brugse Vrije. Onderzoek naar de representativiteit van de grafschriftencollecties van Cornelis Gailliard en Jacques Le Bourg*, (Masterscriptie Geschiedenis Universiteit Gent, 2009-2010), p. 16-19.

33. J. de BETHUNE, *Épitaphes et monuments des églises de la Flandre, d'après les manuscrits de Corneille Gailliard et d'autres auteurs*, Brugge, 1900. De auteur zegt (p. XV) de Gentse kerken uit de publicatie te hebben weggelaten, omdat deze grafmonumenten in andere negentiende-eeuwse publicaties al voldoende aan bod zijn gekomen. Maar daarin eveneens geen beschrijving van de clarissenkerk, die in de negentiende eeuw niet meer bestond.

34. F. VANDERHAEGHEN (tekstuitgave), *Marcus van Vaernewijck. Van die beroerliche tijden in die Nederlanden en voornamelijk in Ghendt 1566-1568*, Gent, 1872-1881, deel I, 2de boek, hfst. VII, p. 134 en deel III, 7de boek, hfst. XVII, p. 283.

Wat met de datum 1442 in de geciteerde tekst van J. Gailliard? Is dit een schrijffout of paste hij de datum aan om hem te doen kloppen met de andere gegevens? Dat 1342 de meest plausible datum is voor de dood van Katharina kan hieruit worden afgeleid dat in 1339 de heerlijkheid Pollare nog in het bezit van Jan II van den Gruuthuse was, maar kort daarop in dat van het geslacht 'van Axel' (daarover verder). Een huwelijk in de eerste decennia van de veertiende eeuw van Katharina van Gruuthuse met een heer van Axel maakt deze bezitsoverdracht verklaarbaar.

Een terugblik op de bronnen

Jan van den Gruuthuse legt zijn laatste wil vast in 1311. Alleszins is deze Jan in 1314 al overleden. In de oorkonde van 1311 is sprake van zijn broer Gildolf en van een andere (schoon)broer Jan Walkiere.³⁵ De moeder van Jan is overleden en een vrouw of kinderen van Jan worden niet vernoemd. Gaat het om een jong gestorven kinderloze broer van Gildolf? Naar het wapenschild van Jan hebben we het raden. Zijn begraafplaats in het priesterkoor van de kerk wijst op zijn voorname status, zijn talrijke giften op een aanzienlijke rijkdom. De genoemde Gildolf, heer van Gruuthuse, heeft naast zijn broer Jan, nog een zuster, die gehuwd is met Jan Walkiere.³⁶

Gildolf, heer van Gruuthuse en Zomergem, voert in 1314 een deel van het testament van zijn overleden broer Jan uit. In 1329 stelt Gildolf, ridder en heer van Gruuthuse, zijn eigen testament op. Daarin komen twee personen met de naam Jan van den Gruuthuse ter sprake, zijn overleden broer en zijn zoon. Deze laatste is zijn 'naaste en klaarblijkelijke' erfgenaam. Een vrouw of andere kinderen worden niet vernoemd. In 1333 is Gildolf, zoon van ridder Gildolf, nog in leven, maar in 1338 wordt hij als overleden vermeld. De Gildolf in de oorkonden van 1311, 1314, 1329, 1333 en 1338 blijkt één en dezelfde persoon te zijn. Hij is de laatste met die voor naam uit een ononderbroken reeks heren van de Brugge uit de Gruuthusefamilie. Wij betitelen hem als Gildolf III en volgen daarin de bestaande genealogieën. Hoeveel voorvaders met de naam Gildolf hem zijn vooraf gegaan, is moeilijk uit te maken. Een ridder Gildolf, voor ons Gildolf II, is geattesteerd in 1287.³⁷ Deze moet alleszins onderscheiden worden van ridder Gildolf van Brugge (voor ons Gildolf I) van wie in 1270 Gisela de weduwe is.³⁸ Het bestaan van drie generaties ridders en heren van Brugge met de voor naam Gildolf lijkt acceptabel.³⁹ De namen van de echtgenotes is een andere kwestie. Gertrude van Asse, verwant met de heren van Grimbergen, wordt doorgaans als de echtgenote van Gildolf II vermeld?⁴⁰ Gisela is gehuwd met Gildolf I. Maar wie is de vrouw van Gildolf III?

De centrale vraag is of Jan van den Gruuthuse, in oorkonden van 1336 en 1339 betiteld als heer van Grimbergen en Pollare, te identificeren valt met diegene die in 1329 door Gildolf III zijn zoon wordt genoemd? In 1339 is Margriet van Gistel, vrouwe van Gruuthuse, de echtgenote van deze Jan.⁴¹ Hij bewoont het Gruuthusehuis bij de Onze-Lieve-Vrouwekerk, wat bevestigt dat hij de erfenis van Gildolf III heeft ontvangen en hij dus de door deze als zijn erfgenaam aangeduide zoon is. Margriet van Gistel heeft een zoon Jan van den Gruuthuse, heer van Gruuthuse en Grimbergen, die in 1357 samen met haar vermeld wordt. Terwijl zijn vader nog heer van Pollare is, is dit niet meer het geval bij de weduwe en haar zoon.⁴²

In de periode 1311-1357 komen in de Brugse oorkonden dus drie personen met de naam Jan van den Gruuthuse voor. Het gaat respectievelijk om de broer (Jan I), de zoon (Jan II) en de kleinzoon (Jan III) van Gildolf III van Brugge. Uit het grafscript

35. Zowel een Jan van den Gruuthuse, overleden vóór 1314, als een Jan Walkiere komen in de bestaande genealogieën niet voor.

36. Een Janne Walkiere wordt in 1327 vernoemd als schoonzoon van de vermogende burger Nikolaas Debboud en hij wordt gevraagd diens testament me te bezegelen (GAILLIARD, *Inscriptions funéraires*, I/2, p. 238-240). Gaat het om dezelfde Jan Walkiere als in onze oorkonde?

37. RAB, Oud archief van de kerkfabriek van O.L.Vrouw te Brugge (inv. 91), nr. 13 (cartularium), oorkonden nrs. 107 en 115.

38. MIREAUS, *Opera diplomatica* (uitg. FOPPENS), III, p. 604. Deze Gisela wordt in de bestaande genealogieën niet vermeld.

39. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, Brugge, 1871, p. 4, 34, 37-38, 110, 315-316, 438-439 geeft attestaties van de naam van 1258 tot 1333. De vraag of *Gidulphus, grutarius de Brugis*, vermeld op 5 maart 1226 n.s. (L. WARNKOENIG, *Histoire de la Flandre*, IV, Brussel, 1851, p. 415), dezelfde is als de hier vermelde Gildolf I, lijkt mij weinig waarschijnlijk, maar laat ik hier buiten beschouwing.

40. Een betrouwbare bevestiging hiervan ontbreekt.

41. Deze Margriet van Gistel wordt in geen enkele bestaande genealogie vermeld.

42. Op 1 april 1358 is er nogmaals de attestatie van *Margriten van Ghistelle, vrouwe van den Gruuthuse ende van Grimberghe* (TH. DE LIMBURG-STIRUM, *Cartulaire de Louis de Male, 1348 à 1358*, Brugge, 1898-1901, II, p. 270).

in de Gentse clarissenkerk blijkt dat Gildolf III van Brugge ook nog een dochter Katharina heeft, die getrouwd is met Jan van Axel.

Cruciaal is de vraag hoe het te verklaren is dat Jan II van den Gruuthuse tegelijkertijd zoon van Gildolf III en heer van Grimbergen en Pollare kan zijn.

L - Zegel van Gerard I van Aa, heer van Pollare en Grimbergen, 1295.

R - Zegel van Jan II van den Gruuthuse, 1336.

Foto's van het afgietsel, genomen uit LAURENT, Inventaire, nr. 7670 en 4381. © Algemeen Rijksarchief

De dertiende- en veertiende-eeuwse bronnen over de heren van Pollare ('van Aa'), later de heren van Pollare-Grimbergen

Het adellijk geslacht 'van Aa' heeft zijn wortels in Anderlecht en is dus in oorsprong geen Vlaams maar een Brabants geslacht. De hoofdtak daarvan wordt vanaf midden twaalfde eeuw vermeld als heren van Pollare (bij Ninove), gelegen in het graafschap Vlaanderen, waar de heren bij de Dender een burcht hebben, er resideren en zich naast 'van Aa' ook 'van Pollare' zijn gaan noemen.⁴³ Pollare en Grimbergen vormen pas later één dominium door het huwelijk van Walter van Aa, heer van Pollare (1215-1236), met Oda van Grimbergen. Voor Grimbergen betreft het slechts de helft van de heerlijkheid, want rond 1200 is die heerlijkheid in twee delen gesplitst. De ene deel komt in handen van de oudste zoon Gerard III, die zich 'van Grimbergen' blijft noemen en de andere deel gaat naar de jongere broer Arnold III, de vader van Oda.⁴⁴ Uit het huwelijk van Oda van Grimbergen met Walter van Aa wordt Leonius van Aa geboren, die in de burcht van Pollare resideert en geattesteerd wordt van 1240 tot 1268.⁴⁵ In 1240 en 1241 is Leonius nog minderjarig.⁴⁶ Deze Leonius heeft uit een eerste huwelijk een dochter Alicia, die in 1256 minderjarig is.⁴⁷ Zijn eerste vrouw Katharina is toen al overleden. Daarna huwt Leonius met Imaine, weduwe van Philips van Boelare.⁴⁸ Omdat in september 1257 Leonius optreedt als echtgenoot van Imaine en voogd van

43. VAN DER REST, *La famille d'AA*, p. 22-45; M. COCK en D. VAN DE PERRE, *Over molens in Pollare en laten in Outer*, in: *Het Land van Aalst*, 54, 2002, p. 88-92.

44. D. VAN DE PERRE, *De heren van Ninove vanaf Gerard III van Grimbergen tot Jan van Namen (1180-1296)*, in: *Het Land van Aalst*, 59, 2007, p. 53-54 en 67.

45. Leonius, heer van Pollare, wordt vaak verward met Leonius, kastelein van Brussel, eveneens een telg uit het geslacht 'van Aa', met wie Sofie van Altena, de moeder van Oda, in een tweede huwelijk verbonden was. Deze kastelein Leonius was de stiefvader van Oda.

46. E. DE MARNEFFE, *Cartulaire d'Afflighem*, (Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique, II^{de} sectie, afl. 1-5), Leuven 1894-1901, p. 584 en 593-594.

47. A. DE VLAMINCK, *Cartulaire de l'abbaye de Zwyyveke-lez-Termonde*, Gent, 1869, p. 62-63.

48. Philips van Boelare overleed in 1249. WARLOP, *The Flemish Nobility*, III, p. 687, vermeldt het huwelijk van Imaine met Leonius niet.

Aleidis, een dochter uit Imaine's eerste huwelijk, moet de echtverbintenis van Imaine met Leonius kort vóór die datum zijn gebeurd.⁴⁹ Imaine wordt in 1266 en 1268 nog vermeld als zijn echtgenote.⁵⁰ In april 1270 (of 1271 n.s.) vaardigt zij een oorkonde uit als *dame de Poller*, wat er op wijst dat haar man overleden is.⁵¹ De laatste oorkonde van Leonius dateert inderdaad van 1268.⁵² In 1281 blijkt *domina* (Imaine) van Pollare nog in leven te zijn.⁵³

Een Leonius van Aa, die van 1256 tot 1293 vermeld wordt in oorkonden die betrekking hebben op Sint-Pieters-Leeuw en die door Jan van Heelu bewierookt wordt om zijn moed in de Slag bij Woeringen (1288), is volgens Van der Rest de zoon van Arnold van Aa, broer van Leonius van Pollare, en dus de neef van deze laatste en niet diens zoon, wat Alphonse Wauters veronderstelt.⁵⁴

In 1270 komt de naam *Gerardus, filius domine de Pollers* voor het eerst voor.⁵⁵ Hij is de zoon van Leonius en Imaine. Gerard van Pollare is in 1288 eveneens aanwezig in de Slag bij Woeringen en wordt er tot ridder geslagen.⁵⁶ Deze Gerard wordt door Alicia, vrouwe van Liedekerke en Breda, in haar testament uit 1294 haar broer genoemd.⁵⁷ Van 1283 tot 1298 wordt hij herhaalde malen in oorkonden vermeld, meestal als Gerard van Aa, heer van Grimbergen (1283, 1287, 1288, 1290, 1291, 1295, 1298) als heer van Grimbergen en Pollare (1293, 1295, 1296), als heer van Pollare (1288, 1293) als Gerard van Pollare, heer van Grimbergen (1293).⁵⁸ De naam van zijn vrouw wordt nooit vermeld. Al deze oorkonden hebben betrekking op de regio Grimbergen en de Ninove-Pollare, nooit op Brugge. Zijn wapenschild is hetzelfde als dat van zijn vader met op de achtergrond een leeuw en in het schild het kenmerkende schuinkruis van het geslacht 'van Aa'.⁵⁹ Zijn juiste sterfdatum is niet gekend, maar zijn laatst gekende oorkonde dateert van 1298.⁶⁰ Volgens de zestiende-eeuwse wapenheraut Cornelius Gailliard is hij begraven in het koor van de Sint-Christoffelkerk van Pollare, waar de grafplaat wegens de ouderdom moeilijk leesbaar is geworden.⁶¹ Gerard en zijn vrouw worden herdacht in de Ninoofse abdij op 5 september: *domini Gerardi de Aa, domini de Grimbergis et de Polaer et uxoris eius*.⁶² Op 4 september staat zijn gedachtenis eveneens genoteerd in het necrologium van de abdij van Grimbergen: *domini Gerardi de Aa, domini de Pollaer et Grimbergis*.⁶³

Deze Gerard van Aa moet onderscheiden worden van zijn broer Walter van Aa, ook Walter van Pollare en later Walter van Outer genoemd, die echter geen heer van Pollare is geweest. Deze Walter wordt van 1281 tot 1295 vermeld als heer van Outer en Zandbergen.⁶⁴ Zowel Pollare en Grimbergen als Outer en Zandbergen⁶⁵ waren onderdeel van het erfgoed van Leonius van Aa. Na diens dood is het patrimonium in twee delen gesplitst: Grimbergen-Pollare voor Gerard, vermoedelijk de oudste zoon, en Zandbergen-Outer voor Walter, die huwt met Mathilde van Welden.⁶⁶ Walter en zijn jong gestorven zoon Walter worden gememoreerd in het Ninoofse abdij op respectievelijk 21 en 11 augustus.⁶⁷ Zijn nakomelingen zijn zich 'van Outer' gaan noemen. Walters zegel vertoont op de twee oudste exemplaren de gebroken vorm van het klassieke schild van 'van Aa' met bovenaan een barensteel met vijf hangers. Zijn zegel van 1291 vertoont het schuinkruis, maar versierd met vijf bloemknoppen één op de kruising en de andere vier op het uiteinde van de kruisarmen.⁶⁸ Dit wapenschild vinden we terug in de veertiende eeuw bij de kasteleinen van Ieper, die met de de tak Outer-Welden door huwelijk verbonden zijn.⁶⁹

Maar blijven wij bij de tak van Gerard I van Aa, heer van Pollare en Grimbergen. Had deze Gerard een nageslacht? Een *Gerarde van Aa*, zonder verdere specificatie, is medeondertekenaar van het Charter van Kortenberg in 1312. Volgens de meeste interpretatoren gaat het om de zoon, Gerard II van Pollare.⁷⁰ Meer houvast biedt

49. Rijksarchief Gent, Abdij Beaupré te Grimminge, nr 1, fol. 153v^o-159.

50. Rijksarchief Kortrijk, Groeningeabdij Kortrijk, nr. 325; RAG, Abdij Ninove, nrs. 542-543.

51. A. VAN LOKEREN, *Chartes et documents de l'abbaye de St-Pierre à Gand*, Gent, 1867-1871, p. 363-364.

52. J. DE SMET, *Recueil des chroniques de Flandre*, II, Brussel, 1841, p. 928-929 en VAN DER REST, *La famille d'AA*, p. 38.

53. VAN LOKEREN, *Chartes et documents*, p. 401.

54. VAN DER REST, *La famille d'AA*, p. 39-40; WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*, II, p. 201. Ook *Lionnes de Aa*, in een oorkonde van Jan van Oudenaarde uit 1279 n.s., lijkt met deze zoon van Arnoldus van Aa geïdentificeerd te moeten worden (BUTKENS, *Trophées*, I, Preuves, p. 109 en 111).

55. Rijksarchief Antwerpen, Oorkonden O.-L.-Vrouwkathedraal, nr. 607.

56. J.F. WILLEMS, *Rymkronyk van Jan van Heelu betreffende de Slag van Woeringen*, Brussel, 1836, p. 314, versregel 8584.

57. DE SMET, *Recueil des chroniques de Flandre*, II, p. 971 (*Gerardum de Aa, dilectum fratrem meum*). In feite gaat het om een halfbroer.

58. Alle Nederlandstalige oorkonden zijn gepubliceerd in M. GYSSELING, *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*, I, 1-3, Den Haag, 1977, p. 1318-1320, 1429, 1700, 1881, 1913-1914, 2175-2176, 2199-2200, 2283-84, 2330, 2468.

59. Voor de beschrijving van drie van zijn zegels, zie ARAB, LAURENT, *Inventaire de la collection des moulages de sceaux*, nr. 7670 (1295) en 17396 (1294); RAG, Abdij Ninove, nr. 100 en DEMAY, *Inventaire des sceaux de la Flandre*, p. 59, nr. 392 (1288 n.s.). In het randschrift van de eerste twee zegels wordt hij als heer van Grimbergen vermeld, op het laatste staat eveneens [POL]LA[ER].

60. GYSSELING, *Corpus*, p. 2481.

61. D. VAN DE PERRE, *De middeleeuwse geschiedenis van Pollare*, in: *Het Land van Aalst*, 69, 2017, p. 160-165. BETHUNE, *Épigraphes et monuments*, p. 91.

62. D. VAN DE PERRE, *Het necrologium van de Sint-Cornelius- en Sint-Cyprianusabdij van Ninove*, in: *Analecta Praemonstratensia*, 84, 2008, p. 135.

63. Abdijarchief Grimbergen, Klasse II, nr. 25 en 26.

64. Attestaties bij VAN LOKEREN, *Chartes et documents*, p. 394; bij DE SMET, *Recueil des chroniques de Flandre*, II, p. 952-953, 956-957, 959-960; bij GYSSELING, *Corpus*, p. 1247, 1318-1320, 1762, 1913-1915, 2097, 2190.

65. Zandbergen was al geruime tijd in het bezit van de het geslacht 'van Aa'. In Outer geeft in 1228 (n.s.) en 1235 Sofie, de moeder van Oda van Grimbergen en dus de grootmoeder van Leonius van Aa, haar goedkeuring aan een grondruil (DE SMET, *Recueil des chroniques de Flandre*, II, p. 845-855 en 881, zie ook noot 45).

66. BUYLAERT, *Repertorium van de Vlaamse adel*, p. 540 vermeldt wel het geslacht 'van Outer' als een zijtak van 'van Aa', maar ziet Walter niet als de zoon van Leonius of de broer van Gerard.

67. D. VAN DE PERRE, *Het necrologium van de Sint-Cornelius- en Sint-Cyprianusabdij*, p. 129 en 125.

68. Voor de wapenschilden, zie ARAB, LAURENT, *Inventaire des sceaux*, nrs. 17402 (1291), 17429 (1289), 19748 (1287).

69. *Ibidem*, nr. 26715 (3-12-1339) voor het zegel van Gerard van Outer, kastelein van Ieper.

70. Voor de tekst met de lijst van de ondertekenaars, zie MIRAEUS, *Opera diplomatica*, I, p. 447. Voor de interpretatie, *Ibidem*, p. 729: *Gerardi filius, Gerardus de Aa, Tabulas Cortebergenses anno 1312 signavit*.

ons het obituarium van de abdij van Grimbergen. Daar wordt op 24 mei *domini Gerardi de Aa, domini de Grimbergis et de Pollaer* gememoreerd. Gelet op de bestaande herdenkingsdag van Gerard I op 4 september, moet deze commemoratie op Gerard II slaan.⁷¹ Deze Gerard II huwde met Elisabeth van Leefdaal, de oudste dochter van Rogier van Leefdaal.⁷² Dat huwelijk bleef kinderloos. Elisabeth ging nog een ander huwelijk aan met Willem van Petershem. Zij overleed vermoedelijk in 1347 en werd met Willem van Petershem begraven in de cisterciënzerinnenabdij van Hocht (Limburg). Zij wordt samen met haar twee echtgenoten gecommemoreerd in de abdij van Grimbergen op 8 augustus: *domini Gerardi de Grymbergis et domini Willelmi de Pyetersem et domine Elisabeth de Leefdale uxoris eorumdem*.⁷³ Deze Gerard II van Aa wordt niet herdacht in de Ninoofse abdij, waarmee daar een traditie van een eeuw commemoraties van heren van Pollare wordt afgebroken.⁷⁴ Wanneer Gerard II gestorven is en waar hij begraven werd, is onbekend.⁷⁵ Cornelius Gailliard vermeldt geen grafsteen van hem in de kerk van Pollare. Mogelijk staat hij wel vermeld in het Pollaarse *Obitenbouck*. Het is immers niet uit te maken of *Dominus Gheeraert de Ha, dominus de Pollare* en *dominus Gheerardus de Pollare* op hem of op zijn vader slaan.⁷⁶ Van enige relatie tussen hem en het huis Gruuthuse is geen spoor te bekennen. De naam van zijn moeder wordt nergens vermeld. Een oorkonde of zegel van hem zijn niet voorhanden.

Volgens Alphonse Wauters had Gerard II van Pollare en Grimbergen een jongere broer, met name Jan van Aa.⁷⁷ Deze zou bij de dood van zijn oudere kinderloze broer, alleszins vóór 1336, het erfdeel Pollare-Grimbergen ontvangen hebben. Deze Jan van Aa, zoon van Gerard I en de broer van Gerard II wordt door Wauters gelijkgesteld met Jan II van den Gruuthuse. En hier zit de knoop. In de hypothese van Wauters kan hij niet de zoon van Gildolf III van Brugge zijn, maar slechts de zoon van de zuster en aangenomen zoon van Gildolf. Wauters voert geen bewijsmateriaal aan voor het bestaan van deze Jan van Aa, tweede zoon van Gerard van Aa. Het gegeven dat de namen Gruuthuse en 'van Aa' verenigd worden in de persoon van Jan van den Gruuthuse lijkt hem een voldoende argument.

Bij wijze van oplossing: voorstel van een nieuw genealogisch schema

Was Gildolf III van Brugge werkelijk kinderloos, zoals in de traditionele genealogische schema's gesteld wordt? Die kinderloosheid is nodig om te veronderstellen dat de tweede zoon van zijn zuster zijn opvolger wordt onder de naam Jan van den Gruuthuse. En wat met de dochter Katharina? In de traditionele genealogieën is die compleet afwezig. Hoe geloofwaardig is deze kunstmatige constructie van de adoptie?

Ik opteer voor een nieuw genealogisch schema dat niet langer uitgaat van een huwelijk van Gerard I van Aa met de zuster van Gildolf III, waarvoor trouwens geen enkel bewijs aangevoerd wordt. Ik draai de mannelijke en vrouwelijke huwelijksrollen in de relatie van Aa-Gruuthuse om, en laat een mannelijke Gruuthuse trouwen met een vrouwelijke 'van Aa'. Ook hiervoor bestaat geen sluitend bewijs. Op basis van de aangehaalde bronnen gaan we ervan uit dat Gildolf II ten minste drie kinderen heeft: Gildolf III, de kinderloze en jong gestorven Jan I van den Gruuthuse en een dochter die huwt met Janne Walkiere. Deze Gildolf III huwt met een dochter van Gerard I van Aa, die mogelijk Katharina heet.⁷⁸ Deze wordt na de dood van haar broer, Gerard II van Aa, erfvrouw van Pollare-Grimbergen. In ons schema verdwijnt Jan van Aa als zoon en erfopvolger van Gerard I van Aa en jongere broer van Gerard II. Omdat de

71. Abdijarchief Grimbergen, Klasse II, nr. 25 en 26.

72. BUTKENS, *Trophées*, II, p. 217 geeft een uitgebreid overzicht van de genealogie. Volgens deze genealogie trouwde ze eerst met Willem van Petershem, met wie ze kinderen had, nadien met Gerard van Aa. Alleszins waren in 1353 zij en haar twee echtgenoten overleden, daar haar zoon Jan van Petershem (*sonne wylens was Lysbeth, vrouw van Grimberge, die oock dochter des voors. heere Rogiers was*) in een erfeniskwestie van het ouderlijke patrimonium verwickeld was. Ik ga ervan uit, gelet op de volgorde van de namen in de commemoratie, dat Gerard van Aa haar eerste man was.

73. Abdijarchief Grimbergen, Klasse II, nr. 25 en 26.

74. De begunstiging van de Ninoofse abdij door de heren van Pollare nam een aanvang onder Walter IV (1157-1191) (VAN DE PERRE, *De middeleeuwse geschiedenis van Pollare*, p. 155).

75. Daar Jan van den Gruuthuse op 31 maart 1336 heer van Grimbergen en Pollare is, moet Gerard II vóór die datum gestorven zijn.

76. BETHUNE, *Épitaphes et monuments*, p. 92.

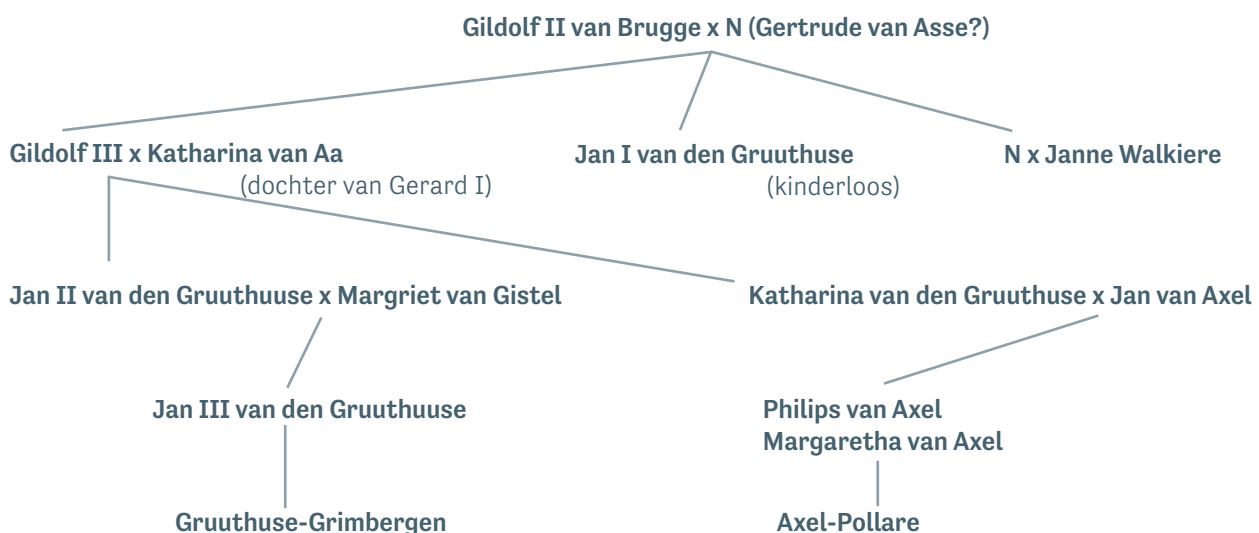
77. WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*, II, p. 201. Wauters voert hiertoe geen bewijzen aan.

78. De eerste vrouw van Leonius van Aa, haar grootvader, droeg de naam Katharina, haar dochter eveneens, wat aan die naam een familiale inbedding geeft.

dood van Gerard II pas in de jaren dertig te situeren is, draagt Gildolf III nooit de titel van heer van Pollare en Grimbergen. Die titel komt via zijn vrouw wel toe aan Jan II van den Gruuthuse, zoon uit het huwelijk van Gildolf III en Katharina (?) van Aa. Zo verenigt Jan II na de dood van zijn vader Gruuthuse met Pollare-Grimbergen en voert hij een nieuw gevierendeeld wapenschild in voor het geslacht Gruuthuse, waarin de oude emblemen van Gruuthuse en 'van Aa' (Pollare) verenigd worden. Bewust van de beide familietradities noemt hij zich in de hoger aangehaalde oorkonde van 1339 *Jan van Gruythuyse, heere van Ha*. Deze laatste titel is ook door de heren van Pollare gebruikt om de link met hun voorouders te maken. Uit dat huwelijk van Gildolf III en Katharina (?) van Aa is eveneens de dochter Katharina geboren, die huwt met Jan van Axel. Na de dood van Jan II van den Gruuthuse, die huwt is met Margriet van Gistel, wordt het erfdeel Gruuthuse-Grimbergen-Pollare gesplitst in het erfdeel Gruuthuse-Grimbergen dat aan de zoon Jan III van den Gruuthuse toekomt en het erfdeel Pollare, dat naar de erfgenamen van zijn zuster Katharina gaat en zo in handen komt van achtereenvolgens haar zoon Philips van Axel en vervolgens haar dochter Margareta van Axel.

Dit schema heeft voor voordeel van de eenvoud, omdat de woorden vader, zoon en dochter in de volle betekenis van het woord kunnen begrepen worden. De chronologie lijkt eveneens dit schema te ondersteunen. Gerard I leefde in de laatste decennia van de dertiende eeuw, Gildolf III in de eerste van de veertiende eeuw en was dus een generatiegenoot van de dochter van Gerard I. Als tegenargument zou kunnen gelden dat, als Jan II van den Gruuthuse een zoon van Gildolf III is, waarom hij dan aan het wapenschild van Gruuthuse dat van 'van Aa' heeft toegevoegd. Is de verruiming van het patrimonium via de moeder hiertoe een voldoende grond? Was voor Gruuthuse de vereniging met het oude adellijk geslacht 'van Aa' de bekroning van een huwelijkspolitiek gericht op het verwerven van een hoge adellijke status? Maar omdat we over geen attestatie van de naam van de vrouw van Gerard I van Aa beschikken, noch over de naam van de vrouw van Gildolf III van Brugge, blijft ook ons genealogisch schema een onbewezen stelling, die echter toelaat de gekende gegevens op de meest logische wijze te ordenen.

Een nieuw genealogisch schema: Jan II van den Gruuthuse en Katharina van den Gruuthuse zijn de kinderen van Gildolf III van Brugge, die gehuwd is met de dochter (Katharina?) van Gerard I van Aa, heer van Pollare en Grimbergen.

Enkele nevenkwesities

De afsplitsing van het erfdeel Pollare van dat van Gruuthuse-Grimbergen

Alphonse Wauters schrijft dat in 1349 Philips van Axel heer van Pollare is.⁷⁹ Hij is gehuwd met Agnes van Hellebeke, maar dat huwelijk blijft kinderloos. Wauters geeft geen bronnen aan. Wel is zeker dat Jan III van den Gruuthuse zich in 1357 geen heer van Pollare noemt, wat zijn vader in 1339 nog wel doet, en dat midden veertiende eeuw Pollare in handen van de familie 'van Axel' is gekomen. In 1393 bij de dood van Margareta van Axel, vrouw van Gerard II van Massemen, gaat Pollare over in handen van haar dochter Elisabeth van Massemen, die gehuwd is met Boudewijn de Vos, waardoor Pollare opnieuw met een Brugse familie verbonden is.⁸⁰ Op basis van de beschrijving door Cornelius Gailliard van de kwartierstaten van Elisabeth van Massemen en van haar broer Philips kunnen we opmaken dat hun grootvader langs moederszijde een 'van Axel' en hun grootmoeder een Gruuthuse is met het gevierendeelde wapenschild Gruuthuse-van Aa. Bij Elisabeth luidt de kwartierstaat: *eerst Mamines, dat iie Assche, dat iiiie Axele, ende dat iiiie Gruuthuse*; bij Philips: *Masseme, eene scilt met een cruce (...), Axele ende Gruuthuse ghecarteert met Gramsberghe*.⁸¹ Voor die grootvader komt Jan van Axel in aanmerking, de vader van Philips en Margareta van Axel. Als grootmoeder van Elisabeth komt dan Katharina, dochter van Gildolf van Brugge in het vizier, die gehuwd is met Jan van Axel. Van de kinderloze Philips gaat het erfdeel Pollare over op zijn zuster Margaretha van Axel. Alleszins is tussen 1339 en 1349 na de dood van Jan II van den Gruuthuse het patrimonium Gruuthuse-Grimbergen-Pollare verdeeld met het deel Gruuthuse-Grimbergen voor diens zoon Jan III en het deel Pollare voor de nakomelingen van diens dochter Katharina.

De latere heren van Gruuthuse en een variëteit van hun wapenschild

In de traditionele genealogieën worden aan Jan II van den Gruuthuse steevast twee echtgenotes toegekend, Katharina van Steelandt en Margriet van Dudzele. Deze laatste is volgens het grafschrift, genoteerd door wapenheraut Gailliard, gestorven op 5 maart 1364 (nieuwe stijl). Zij is de echtgenote van *mijnheeren van Gruuthuse*.⁸² Maar in de oorkonden van 1339, 1357 en 1358 is Margriet van Gistel de vrouw en weduwe van Jan II. Jan II kan dus onmogelijk gehuwd zijn met Katharina van Steelandt of Margriet van Dudzele.⁸³ Daar er na Jan II tot 1400 ononderbroken heren van Gruuthuse en Grimbergen met de naam Jan geattesteerd zijn, is het moeilijk uit te maken om hoeveel generaties het gaat en wie met wie getrouwd is. Die verdere generaties vallen buiten het bestek van deze studie. Bij die latere generatie blijkt er in het wapenschild wel een verschuiving te zijn gebeurd. In het schild van 1336 en 1339 dragen de kwartieren 1/4 het kruis (Brugge) en 2/3 het schuinkruis (van Aa). In de wapenschilden van de jaren 1370-1374 zijn die posities omgewisseld.⁸⁴ Is dit een wijziging zonder betekenis of krijgt in die periode het Brabantse erfdeel ('van Aa') meer gewicht dan het Brugse (Gruuthuse)? Jan van Aa, heer van Gruuthuse en Grimbergen, vervulde toen de functie van drossaard van Brabant en noemt zich tegen de traditie in geen 'van den Gruuthuse', maar 'van Aa'.⁸⁵ Nadien, bij Lodewijk van Gruuthuse (1422-1492), is teruggekeerd naar de oude naam en de oorspronkelijke schikking in het wapenschild.

79. Ibidem, I, p. 233. Philips van Axel is de oudste zoon van Jan van Axel: *Philippus van Axele, outste sone her Jans heere van Axele ende Agneese dochter mijns heere Arents van Heelbeke was sijne huysvrouwe, 1347* (Koninklijke Bibliotheek Brussel, Handschriften, II 6487, fol. 39). Op 3 december 1339 ondertekenden zowel een Philips als een Jan van Axel onder de Vlaamse edelen het verdrag tussen Vlaanderen en Brabant (ARAB, VERKOOREN, *Inventaire des chartes et cartulaires de Brabant*, nr. 621bis, p. 71-85). Mogelijk is deze Jan een jongere broer van Philips en niet de vader, gelet op de gebroken vorm van het wapenschild dat hij in 1337 (n.s.) draagt (DEMAY, *Inventaire des sceaux de la Flandre*, p. 69, nr. 477).

80. VAN DE PERRE, *De middeleeuwse geschiedenis van Pollare*, p. 175-179 en 203-204.

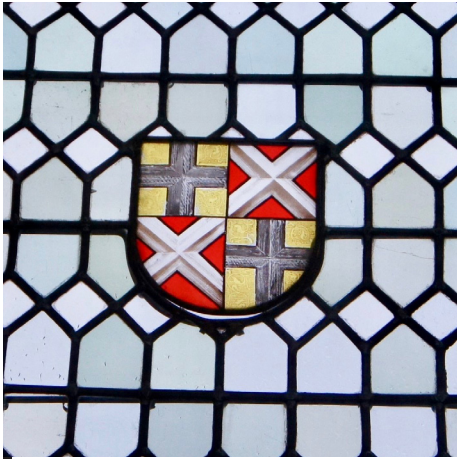
81. Voor de volledige beschrijving van de grafmonumenten, zie VAN ELSLANDE en VAN DE PERRE, *De heren van Pollare*, p. 49 en 50. Het grafschrift van Elisabeth van Massemen komt uit het handschrift ARAB, Lalaing, nr. 1993, fol. 4, het grafschrift van Philips is gepubliceerd in BETHUNE, *Épitaphes et monuments*, p. 306.

82. BETHUNE, *Épitaphes et monuments*, p. 327.

83. Deze zouden de echtgenotes van Jan III van den Gruuthuse kunnen zijn, die in 1357 in leven is.

84. Onder meer in het Wapenboek van Gelre (ca. 1370). Voor de fotografische weergave, zie *Gelre, BR. Ms. 15652-56*, Leuven, 1992, p. 174 en 189; eveneens in Jean-Marie VAN DEN EECKHOUT, *Le grand armorial equestre de la Toison d'Or. L'armorial de Flandre, Sint-Niklaas* (uitgave in eigen beheer), 1996, nr. 1 (begin 15de eeuw); BUTKENS, *Trophées*, I, p. 456 en 532 en de zegels aan oorkonden van 1373 en 1374 (ARAB, Oorkonden van Brabant, nrs. 3001 en 3178).

85. Voor de vermeldingen van de naam, zie *Den luyster ende glorie van het hertogdom Brabant*, p. 153, 154, 170, 174-175.

De twee vormen van het wapenschild van Gruuthuse-van Aa. Links de oudste versie van Jan II die ook gebruikt is door Lodewijk van Gruuthuse. Rechts de versie die circa 1370 voor komt. (Glasramen in het Gruuthusemuseum Brugge; foto's Dirk Van de Perre)

De identiteit van ridder Jan van Aa

In Pollare en omgeving komt de naam Jan van Aa, ridder, in de veertiende eeuw herhaalde malen voor. Kan het gaan om iemand uit de Gruuthusefamilie? In 1309 vaardigt *Jan van Pollare, heere van Outre, ruddere* een Outerse oorkonde uit,⁸⁶ in 1336 maakt *Jan van A, ruddere*, een allodiaal goed, gelegen te Pollare, leenroerig aan de burcht van Ninove⁸⁷ en in 1364 verkoopt *Jan van Aa, ruddere*, een rente op een weide te Idegem aan de abt van Ninove.⁸⁸ Voor de twee laatste oorkonden beschikken we over het zegel. Dit vertoont het klassieke schuinkruis, gebroken met vijf knoppen. Alles wijst in de richting van nakomelingen van de hoger genoemde Walter van Pollare, heer van Outer en Zandbergen, de broer van Gerard I van Aa. Moeilijker is het de door Cornelius Gailliard vermelde *Johannes vander Ha, miles, dominus de Pollare, principael doteur ende fondateur* uit het *obitenbouck* van de parochiekerk te identificeren.⁸⁹ Vermoedelijk gaat het om de stichting van de kapelanie van Onze-Lieve-Vrouw. Kan het hier om Jan II van den Gruuthuse gaan, de enige met de voornaam Jan, die heer van Pollare is geweest? Waarschijnlijk gaat het om de hoger genoemde Jan van Aa, die geen heer van Pollare is geweest en is de betiteling *dominus de Pollare* een toevoeging die door Gailliard is gemaakt.

86. RAG, Abdij Beaupré, nr. 1, f° 163v°.

87. VAN DE PERRE, *De middeleeuwse geschiedenis van Pollare*, p. 177-178 en 201-202.

88. RAG, Abdij Ninove, nrs. 815 en 816.

89. BETHUNE, *Épitaphes et monuments*, p. 327.

Links - Zegel van Walter van Pollare, heer van Outer, 1291, waarvan de tak Outer-Zandbergen-Welden-Ieper. (Foto van het afgietsel, genomen uit LAURENT, *Inventaire*, nr. 17402; © Algemeen Rijksarchief)

Midden - Zegel van ridder Jan van Aa, 1336, volgens het wapenschild een telg uit de tak Outer-Welden. (ARAB, *Oorkonden van Vlaanderen*, nr. 1056; foto Dirk Van de Perre)

Rechts - Zegel van Gerard van Outer, kastelein van Ieper, 1339, vermoedelijk een kleinzoon van Walter van Pollare. (Foto van het afgietsel, genomen uit LAURENT, *Inventaire*, nr. 26715; © Algemeen Rijksarchief)

Het wapenbord van Lodewijk van Gruuthuse uit 1478, opgehangen in het koor van de Sint-Salvatoriekathedraal. Het zwarte kruis op een achtergrond van goud is het embleem van het geslacht 'van Brugge' (Gruuthuse), het zilveren Sint-Andrieskruis op een achtergrond van keel is dat van 'van Aa' (Pollare).
Brugge, Sint-Salvatoriekathedraal - foto en © Kikirpa

Hedendaags glasraam (1979) in het koor van de Sint-Christoffelkerk van Pollare met in de top het wapenschild van de heren van Pollare (van Aa), die tijdens de dertiende eeuw in de kerk begraven werden.
(Foto Dirk Van de Perre)

Besluit

De cruciale documenten in de relatie van Aa-Gruuthuse zijn het testament van Gildolf III van Brugge van 4 april 1329, waarin hij Jan II van den Gruuthuse zijn zoon en naaste erfgenaam noemt en het grafschrift van Katharina van den Gruuthuse, gehuwd met Jan van Axel en gestorven in 1342, volgens dat grafschrift een dochter van dezelfde Gildolf III van Brugge. Op basis van de aangehaalde bronnen is een nieuw genealogisch schema vooropgesteld, waarin Gildolf III van Brugge gehuwd is met Katharina (?) van Aa, dochter van Gerard I van Pollare, en de kinderen uit dat huwelijk Jan II en Katharina van den Gruuthuse zijn. Tevens is bijzondere aandacht uitgegaan naar de manier waarop Pollare-Grimbergen met Gruuthuse verenigd is onder Jan II van den Gruuthuse, die een nieuw wapenschild voor Gruuthuse heeft ingevoerd, en de wijze waarop Pollare van het Gruuthusepatrimonium is afgesplitst door het huwelijk van Katharina van den Gruuthuse met Jan van Axel.

Mogelijk kan verder onderzoek van de necrologia van Brugse kloosters nog nieuw licht werpen op de relatie 'Pollare-Gruuthuse', waarover het laatste woord nog niet gezegd lijkt te zijn.

Het verraad van de boerende bourgeoisie.

Grondbezit- en grondgebruik in de buitenwijken van een kleine, vroegmoderne stad.

Reinoud Vermoesen

De wereldbevolking verstedelijkt.¹ Meer dan de helft van alle mensen woont nu in (groot-)stedelijke regio's, waaronder in suburbane zones.² Deze buitenwijken zijn echter geen recent fenomeen, noch een gevolg van de industriële stadsuitbreiding in Europa. De middeleeuwse stadsontwikkeling, die een enorme boost kende vanaf de jaren 1000, vertoonde enerzijds een proces van verdichting van de woonkernen en anderzijds een patroon van ruimtelijke uitdijning.³ Door het omwallen van sommige van deze kernen in de loop van de elfde en twaalfde eeuw en door de latere uitbreidingen, lijkt er een schijnbare tegenstelling te zijn ontstaan tussen de gebieden *intra muros* en de *suburbs*. In dit onderzoek ga ik dieper in op het gebied onmiddellijk rond de wallen, de pre-industriële *suburbs* of de *urban-rural fringe*.⁴ Het is mijn intentie om een langlopend en behoorlijk dominant narratief in de sociaaleconomische geschiedenis, namelijk *la trahison de la bourgeoisie* of het verraad van de burgerij te onderzoeken in het wel afgebakend gebied van een vroegmoderne *suburb*. Hiermee wordt in de historiografie doorgaans het proces genoemd waarbij stedelingen hun beschikbare kapitaal niet meer investeerden in handel of industrie, maar wel op 'verderfelijke' beleggingen in (ruraal) grondbezit.⁵ Het gevolg was dat ze de eigen stedelijke economie *verraadden* en door surplusextractie via pachten het omliggende platteland leegzogen.

Onder *suburbs* worden in deze studie die buitenwijken begrepen die onder dezelfde, stedelijke rechtsinstantie ressorteerden als de wijken *intra muros*. Voor de casus die hier centraal staat, het achttiende-eeuws Aalst, ging het daarbij concreet om de buitenwijken Nieuwerkerken, Mijlbeek en Schaarbeek, die het Schependom van Aalst vormden. Binnen dit buitenstedelijk gebied oefenden de schepenen van de *Ajuinenstad* de volledige rechtspraak uit en hadden ze wetgevende en bestuurlijke macht. De focus op de stad en het Schependom van Aalst is niet alleen ingegeven door de interessante juridische context. Zoals verder in de tekst zal blijken, is deze onderzoekskeuze ook ingegeven door het recente onderzoek naar de stedelijke en de regionale, rurale economie, dat de historische context van het onderzoeksgebied heeft verduidelijkt, én de beschikbaarheid van een interessant bronnencorpus dat goeddeels toeliet de buitenstedelijke actoren te identificeren.⁶ In dit artikel worden de Aalsterse *suburbs* gelijkgesteld met de juridische, bestuurlijke en fiscale omschrijving van het stedelijk buitengebied of Schependom. Via een waaier aan juridische en fiscale bronnen die op een kwantitatieve wijze geanalyseerd zijn,

1. Deze bijdrage is een herwerking van het artikel Reinoud VERMOESEN, "Suburbs en klachten. Burgerlijke vorderingen in de stad Aalst en haar buitenwijken tijdens de periode 1750-1800", *Stadsgeschiedenis*, 12/2, 2017, 137-156.
2. Tineke VAN DE WALLE, *Van twee wallen eten? De stadsrand als overgangszone tussen stad en platteland in de late 15de en 16de eeuw. Casus Oudenaarde*, onuitgegeven Proefschrift, departement Geschiedenis, Universiteit Antwerpen, 2019, 20.
3. Peter CLARKE, *European cities and towns 400-2000*, Oxford: Oxford University Press, 2009. Jan DE VRIES, *European urbanization 1500-1800*, Londen: Methuen, 1984.
4. Zie onder meer <https://www.uantwerpen.be/en/projects/gistorical-antwerp/>, Ian W. ARCHER, "Government in early modern London: the challenge of the suburbs", in: Peter CLARK en Raymond GILLESPIE (red.), *Two capitals. London and Dublin, 1500-1840*, Oxford: Oxford University Press, 2001, 133-147.
5. Hugo SOLY, "Het verraad der 16de-eeuwse burgerij: een mythe? Enkele beschouwingen betreffende het gedragspatroon der 16de eeuwse ondernemers", *Tijdschrift voor geschiedenis*, 86/2, 1973, 262-280; Erik THOEN, "A 'commercial survival economy' in evolution. The Flemish countryside and the transition to capitalism (Middle Ages - 19th century)", in: Peter HOPPENBROUWERS en Jan LUITEN VAN ZANDEN (red.), *Peasants into farmers? The transformation of rural economy and society in the Low Countries (middle ages-19th century) in light of the Brenner debate*, Corn publications series. Comparative rural history of the North Sea area, dl. 4, Turnhout: Brepols, 2001, 102-157; Joris VANDERHAEGHEN, *Het buitenstedelijk bezit van de Gentse burgerij in het begin van de 15de eeuw: 1400-1410*, onuitgegeven Masterproef, departement Geschiedenis, Universiteit Gent, 2004; Karel DEGRYSE, "Fortuin en sociaal prestige. Enkele beschouwingen over het 'verraad van de burgerij' tijdens het Ancien Régime", *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 9/3, 1977, 283-293.
6. Reinoud VERMOESEN, *Markttoegang en 'commerciële' netwerken van rurale huishoudens. De regio Aalst, 1650-1800. Historische economie en ecologie*, Gent: Academia Press, 2011; Wouter RYCKBOSCH, *A consumer revolution under strain. Consumption, wealth and status in eighteenth-century Aalst (Southern Netherlands)*, onuitgegeven Proefschrift, departement Geschiedenis, Universiteit Antwerpen, 2012.

komen in de volgende paragrafen de relaties tussen stedelingen en inwoners van de buitenwijken in beeld. Gestart wordt met een algemene analyse, waarna de focus wordt verlegd op het zogenaamde verraad van de burgerij.

De casus Aalst: de stad en de buitenwijken

Hoe alomtegenwoordig de *suburbs* ook waren en zijn – men zou zelfs kunnen argumenteren zonder *suburb* geen stad – in de (internationale) historiografie is er nauwelijks eensgezindheid over de aard van deze gebieden. Misschien speelde het oordeel van geograaf Gideon Sjoberg over de *suburbs* van de pre-industriële stad hier wel een beslissende rol in. Hij ziet in dit gebied, het verst gelegen van de stadskern, de verzamelplaats voor de armsten, voor de immigranten en voor de marginalen van de (stads)bevolking.⁷ Niet voor niets wordt het gebied steevast geassocieerd met de leprozerieën, het galgenveld, het buitendrinken en de prostitutie.⁸ Maar toch lagen hier ook de *villa rustica* en buitenverblijven van vermogende stedelingen.⁹ Studies naar de ontwikkeling van *suburbs*, onder meer van het negentiende-eeuwse Haarlem, benadrukken de verschillen tussen (de *suburbs* van) steden enerzijds, maar ook de onderlinge verscheidenheid binnen het buitengebied van één stad anderzijds.¹⁰ Niet alleen de juridische, de kerkelijke en de bestuurlijke relatie tot de stad kon verschillen tussen steden onderling, *suburbs* waren zelden een juridisch en sociaaleconomisch homogeen gebied. Vaak was het een lappendeken van heerlijkheden met soms een verschillend juridisch statuut, maar waar de stad toch enige vorm van controle kon uitoefenen.¹¹ Er is dus nood aan goed onderbouwde casestudies om de patronen van de *suburbs* te ontbloten. Een belangrijke stap hierin is gezet door Tineke Van de Walle, die een studie heeft ondernomen naar de buitenwijken van het vroegmoderne Oudenaarde.¹²

Door de ene omschreven als dorpen, door de andere als verstedelijkte buitengebieden, is eensgezindheid over de eigenheid van de *suburbs* ver zoek.¹³ De stad Aalst kende drie buitenwijken,¹⁴ die elk een verzamelaan waren van een aantal gehuchten, vaak met een verschillend heerlijk statuut,¹⁵ die op hun beurt meer en meer een aaneengesloten geheel vormden, naarmate de bevolking in de achttiende en negentiende eeuw toenam.¹⁶ Op de rechteroever van de Dender lag Mijlbeek, op de linkeroever Schaarbeek en iets ten zuiden van de wallen bevond zich Nieuwerkerken dat als enige buitenwijk een eigen parochie had.

Een drastisch tekort aan betrouwbare tellingen heeft tot gevolg dat enkel bij benadering de demografische ontwikkeling van Aalst en het Schependom te schetsen is.¹⁷ Een graantelling uit het jaar 1709 geeft een bevolking van 5328 binnen de wallen, 923 in Nieuwerkerken en 1934 in Mijlbeek en Schaarbeek.¹⁸ Ongeveer 90 jaar later zijn de aantallen toegenomen tot respectievelijk 6051, 1653 en 4381.¹⁹ Vermoedelijk heeft er zich in de loop van de achttiende eeuw een daling voorgedaan in de populatie binnen de wallen, waarna die zich herstelde in de laatste decennia van de eeuw. Hoe dan ook, zelfs dit stedelijk herstel stond in de schaduw van de spectaculaire aangroei van het aandeel van de buitenwijken: van 35 procent van de totale Aalsterse bevolking in stad en buitenwijken rond 1700 naar 50 procent rond 1800!²⁰ Dit opent een interessant perspectief op de *urbanization from below*-these van Bruno Blondé, die de demografische aanwas van de achttiende-eeuwse Brabantse stedelijke bevolking en bij uitbreiding de populatie van de Zuidelijke

7. Gideon SJOBERG, *The preindustrial city: past and present*, New York: The Free Press of Glencoe, 1960.

8. Ian W. ARCHER, "Government in early modern London".

9. Roland BAETENS (red.), *Hoven van plaisantie: het 'soete' buitenleven in de provincie Antwerpen 16de-20ste eeuw*, Antwerpen: Pandora, 2013.

10. Frank SUURENBROEK, *(On)begrensde land: de transformatie van de staatsrand van Haarlem*, Bussum: Thoth, 2007.

11. M. Aaron ALLEN, "Conquering the suburbs: politics and work in early modern Edinburgh", *Journal of urban history*, 37/3, 2011, 423-443, 424.

12. Tineke VAN DE WALLE, *Van twee wallen eten?*

13. Henryk SAMSONOWICZ, "'Suburbium' in the late middle ages: the economic and social importance of suburbs in East-Central Europe", *Review (Fernand Braudel Center)*, 5/2, 1981, 311-324.

14. Frans DE POTTER en Jan BROECKAERT, *Geschiedenis der stad Aalst voorgegaan van een historische schets van 't voormalige Land van Aalst*, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*. 7de reeks 1, Gent: C. Annoot-Braeckman, 1873-1876, deel 2, 11. De Potter en Broeckeaert vermelden vier praterijen, een waaronder een praterij 'Aalst'. In deze tekst hanteren we de indeling in drie praterijen.

15. Julien VAN TWEMBEKE, "Lijst der heerlijkheden van het Land van Aalst", *Het Land van Aalst*, 14/2, 1962, 87-116.

16. Mijlbeek omvatte Horebeke, Poppenrode, Krekeldries, Kwadermeere, Ter Rozen, Zaveldries en Zomergem. Schaarbeek omvatte Regelsbrugge, Meuleschette, Schaubroek, Kerrebroek en Sint-Job.

17. Reinoud VERMOESEN, *Markttoegang*, 41.

18. SAA, *Het Land van Aalst*, nr. 263. Wouter RYCKBOSCH, *A consumer revolution under strain*, 66. De cijfers voor Nieuwerkerken komen uit Jozef DE BROUWER, *Demografische evolutie van het Land van Aalst 1570-1800*, Brussel: Pro Civitate (Gemeentekrediet. Historische uitgaven 18), 1968, 18.

19. SAA, *Modern archief Aalst*, nrs. 1-5 en Rijksarchief Gent, *Scheldedepartement*, nr. 1673.

20. Reinoud VERMOESEN, *Markttoegang*, 43.

Nederlanden, voornamelijk in de kleinere steden situeert.²¹ Deze gegevens wijzen immers op het grote belang van de buitenwijken in de demografische groeicijfers, die zoals gezien, vaak één juridische entiteit met de stad *intra muros* vormden. In het geval van Aalst is de achttiende-eeuwse bevolkingsaanwas alleszins vooral op het conto van de buitenwijken te schrijven.

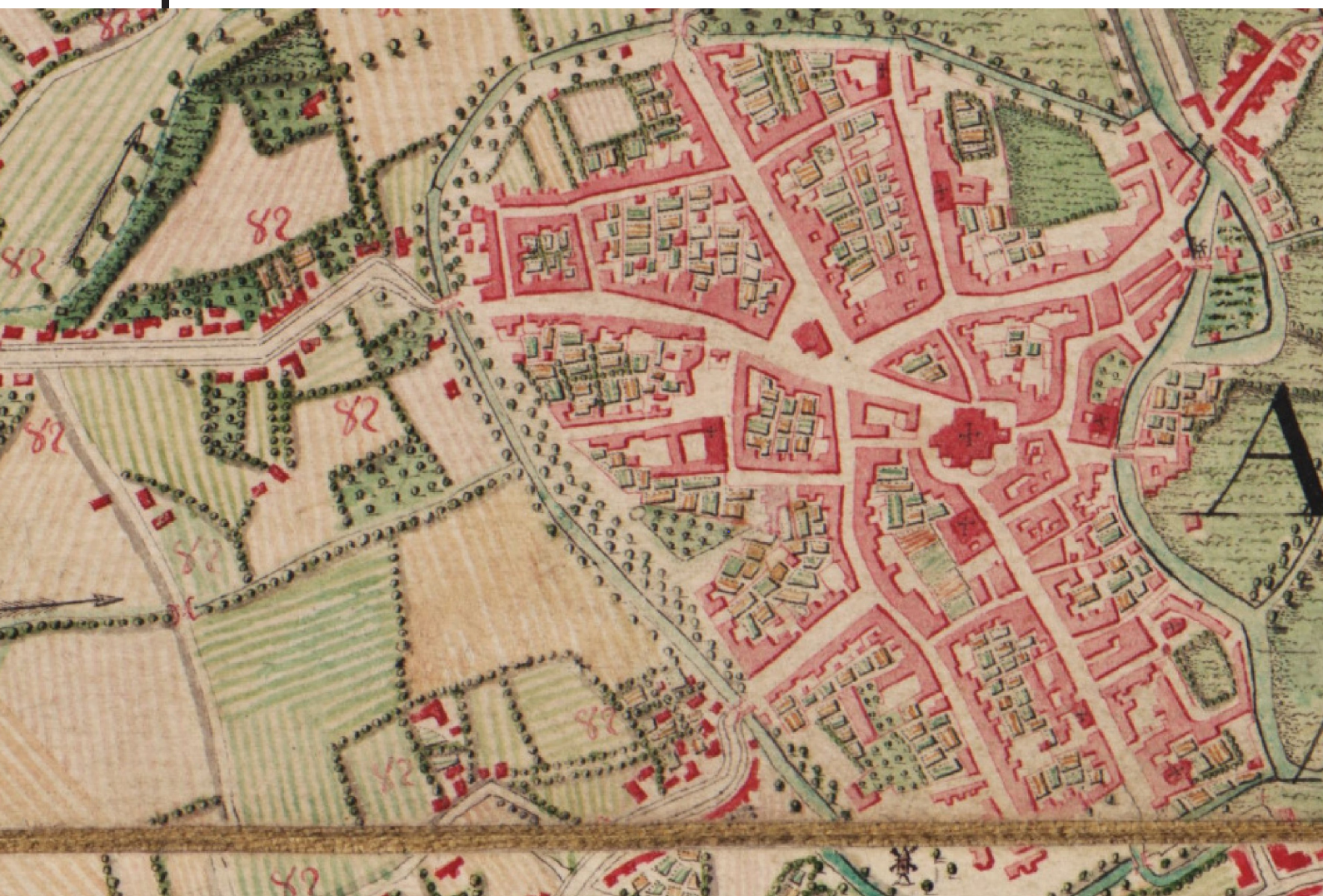
Een vergelijking tussen de parochieregisters van Nieuwerkerken (Schependom) en van het naburige Erembodegem (niet behorend tot het Schependom), waarvan de parochiekerken van beide op ongeveer 2,5 km van de stadskern liggen, wijzen op het belang van immigratie in de *suburbs*. In 1790 huwden 15 koppels in Nieuwerkerken en 29 in Erembodegem. In Nieuwerkerken was in tien gevallen minstens één van de partners afkomstig uit een ander dorp (67 procent), in twee huwelijken zelfs beide partners. In Erembodegem was dit 11 keer het geval (38 procent), een merkelijk lager aandeel.²² Dit kan wijzen op de aantrekkingskracht van *suburbs* op migranten en het belang van immigratie voor de bevolkingsgroei van de stad en vooral van het Schependom. De *suburbs* leken bijzonder in trek bij migranten uit de dichtbevolkte dorpen van Binnen-Vlaanderen, die profiterend van de opportuniteiten van het nabije stadscentrum toch een lagere huurprijs neerlegden voor een woning mét een tuin dan voor een (huur)huis in de stad.²³ De spectaculaire bevolkingsgroei in de buitengebieden moet immers door dit aanzuigeffect verklaard worden. Opvallend is wel dat vooral inwijkelingen uit de omliggende dorpen aangetrokken werden.

21. Bruno BLONDÉ, *Een economie met verschillende snelheden. Ongelijkheden in de opbouw en de ontwikkeling van het Brabantse stedelijke netwerk (ca. 1750 - ca. 1790)*, Brussel: Verhandelingen van de koninklijke Vlaamse academie voor wetenschappen en kunsten. Klasse der letteren 166, 1999, 40.

22. Dirk MEERT, *Alfabetisch repertorium van de families te Erembodegem 1591-1880*, Erembodegem: Dirk Meert, 1999; Freddy CAUDRON, *Families te Nieuwerkerken 1586 - 1860*, Aalst: VVF-Aalst, 1999.

23. Reinoud VERMOESEN, "Boerende stedelingen of verstedelijkte boeren. Een verkennend onderzoek naar urban farming in vroegmodern Antwerpen", *Tijdschrift voor geschiedenis*, 128/4, 2015, 533-553.

Het verraad - Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden 1771-1778, Aalst en omgeving
© KB Belgica

Relaties tussen binnenstad en buitenwijk

Het lijkt er sterk op dat de *upswing* van de middeleeuwse steden een enorm aanzuigeffect heeft gecreëerd.²⁴ Immigranten, aangetrokken door allerlei economische opportuniteiten, vonden hun weg naar de stedelijke centra.²⁵ Politieke instabiliteit en een voortdurende oorlogsdreiging verplichtten de bloeiende centra om zich met grachten en palissades of muren te beschermen. Dat hierbij vaak niet alle wooncentra werden omwald, lijkt evident.²⁶ Strategische en budgettaire afwegingen zullen immers de voorkeur genoten hebben tegenover een maximale aanpak, ook bij latere stadsuitbreidingen. Bovendien zal de continue bevolkingsstroom naar de stad ook deels, tijdelijk of definitief, een plaats gevonden hebben in het onmiddellijk gebied rond de wallen. Geen wallen dus zonder een *suburb*.

Toch geeft onderzoek aan dat die 'ruimtelijke' scheiding misschien eerder mentaal dan wel fysiek was.²⁷ Zelden waren middeleeuwse en vroegmoderne steden volledig ommuurd. Een omwalling was weliswaar hier en daar in steen opgetrokken, zeker in de buurt van de kwetsbare toegangswegen, maar op andere, minder kritische plaatsen, bestond de omwalling vaak uit enkel een aarden ophoging. Met andere woorden, de stad *intra muros* was minder afgescheiden van haar omgeving dan men wel zou vermoeden. Dit is bovendien zeker het geval voor de stedelingen die buiten de wallen, kleine lapjes grond bewerkten om deels in het eigen levensonderhoud te voorzien.²⁸

Niettegenstaande deze schijnbare ruimtelijke tweedeling was de omwalling vooral een mentale grens. In de wettelijke passeringen of schepenregisters, maar eveneens in de gerechtsrollen worden inwoners van de *suburbs* steeds gelokaliseerd vanuit het perspectief van de stedeling *intra muros*.²⁹ Concreet wordt een inwoner in eerste instantie niet geduid door de opgave van het gehucht waarin die woonachtig was, maar wel door de vermelding van de dichtstbijzijnde stadspoort. Een hovenier uit Mijlbeek, één van de drie *suburbs* of buitenwijken van Aalst, wordt dan omschreven als 'woonachtig buiten de Molendries(poort)'. Het voorzetsel 'buiten' is veelzeggend. Ook het 'buitendrinken' was een doorn in het oog van het stadsbestuur én de pachter van de bieraccijns.³⁰ Buiten de wallen was de controle van de stadsofficieren immers minder nauwgezet, waardoor stedelingen *intra muros* zich weleens buiten de stadspoorten begaven, om clandestien, onbelast bier te nuttigen dat door handelaars werd aangevoerd.

Juridisch bevonden de inwoners van deze buitenwijken zich in een onaangename positie. Niettegenstaande ze behoorden tot de stad en het Schependom, waren het geen poorters, hoewel ze wél het buitenpoorterschap konden kopen. Wie binnen de wallen resideerde of er geboren werd, was volgens de *costuimen*, dan weer wél binnenpoorter van de stad.³¹ Nog in het antwoord van de schepenbank naar aanleiding van het decreet van 30 september 1784 wordt het als volgt geformuleerd: 'eenieder word poorter ofte burger binnen de stad Aelst met der woonste ofte geborte, zonder dat den genen binnen Aelst komende wonen ied betaelt om borger ofte poorter te zyn.'³² Toch ressorteerden inwoners van de buitenwijken onder de wetgevende, de bestuurlijke en de rechterlijke bevoegdheid van de Aalsterse schepenen en werden de buitenwijken bijgevolg omschreven als het Schependom van Aalst.³³

De schepenen bestuurden de buitenwijken en oefenden er de willige, burgerlijke en criminele rechtspraak uit. Er waren geen aparte rechtbanken in de buitenwijken. Bovendien had het Schependom geen rechtstreekse toegang tot het kasselrijbestuur van het Land van Aalst.³⁴ Dat verliep immers via de schepenen van de stad.³⁵ Ook

24. M. Aaron ALLEN, "Conquering the suburbs", 424.

25. Henryk SAMSONOWICZ, "Suburbium" in the late middle ages".

26. Jelle De ROCK, *Beeld van de stad. Picturale voorstellingen van stedelijkheid in de laatmiddeleeuwse Nederlanden*, onuitgegeven Proefschrift, departement Geschiedenis, Universiteit Antwerpen, 2011, 138.

27. Ulrich UFER, "Urban and rural articulations of an early modern bourgeois civilizing process and its discontents", *Articulo. Journal of urban research*, 3, 2010, 2-14; Reinoud VERMOESEN, "Gescheiden door de wallen? Commerciële circuits in de stad en op het platteland, 1650-1800", *Stadsgeschiedenis*, 3/2, 2008, 105-121.

28. Peter CLARKE, *European cities*, 44-45; Reinoud VERMOESEN, "Boerende stedelingen of verstedelijkte boeren"; Reinoud VERMOESEN, "Boeren in het pre-industriële Aalst", *Het Land van Aalst*, 6/6/4, 2014, 255-268.

29. Wilfried VERNAEVE, *Regesten op de wettelijke passeringen van de stad Aalst*, 14 dn., Aalst: Dirk Martenscomité, 2001-2013.

30. Reinoud VERMOESEN, "Vroegmoderne herbergiers en hun klanten, Aalst 1777-1796", *Ons Heem. Tijdschrift over lokaal erfgoed in Vlaanderen*, 62/2, 2009, 34-41. Zie ook het proces Martinus Everaert, pachter van de bieraccijns tegen de wethouders van Aalst, over de uitvoering van de verpachtingsvoorwaarden in de *suburbs*: SAA, Oud archief Aalst, rechtspraak in civiele zaken, nr. 444.

31. *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Gand. Tome 3, Coutumes des deux villes et pays d'Alost (Alost et Grammont)*, bewerkt door Th. De Limburg-Stirum, Recueil des anciennes coutumes de la Belgique, Gobbaerts: Brussel, 1878, 12.

32. Frans DE POTTER en Jan BROECKAERT, *Geschiedenis der stad Aalst voorgegaan van eene historische schets van 't voormalige Land van Aalst*, deel 4, 396.

33. De kleine, heerlijke rechtbanken met een beperkte *ratione loci*, *materiae* en *personae*, bv. de vierschaar in Nieuwerkerken, worden buiten beschouwing gelaten.

34. Kasselrijen vormden de voornaamste bestuurlijke en rechterlijke deelgebieden van het Graafschap Vlaanderen.

35. Emiel DE DONCKER, "De strafrechtbanken te Aalst van de XIVde tot de XVIIIde eeuw", *Het Land van Aalst*, 38/5-6, 1986, 204-243.

de privileges van de ambachten waren afdwingbaar in de stad *intra muros* én de buitenwijken. In de enquête van 1784 stelde de schepenbank het zo: '*die van de neiringhe [van de winkeliers] mogen binnen de stad Aelst en Schependom houden lakensnyders winkel, verkoopen syde en alle anders stoffen.*'³⁶ De *ratione loci* van de ambachten was dus duidelijk gestipuleerd en ambachtsbesturen aarzelden niet om overtreders voor de schepenbank te brengen. In 1719 kwam het tot een proces tussen de meesters van het beenhouwersambacht en Jan Neireman die vee slachtte en het vlees verkocht in Mijlbeek zonder lid te zijn van het ambacht.³⁷ Ook Paulus Ambrosius Govaert, een Aalsters koopman, verscheen voor de schepenen omdat hij een schip liet laden met graan in de buitenwijk Schaarbeek, zonder gebruik te maken van de vrije buildragers van de stad.³⁸

De afhankelijke positie van de buitenwijken had tot gevolg dat de relatie tussen dit gebied en het stadsbestuur in voortdurende conflictmodus stond.³⁹ Vooral de fiscale macht die het stadsbestuur op de buitenwijken uitoefende, creëerde een golf van processen. Reeds in 1366 lag Nieuwerkerken met Aalst in conflict over de introductie van een extra belasting, die uitsluitend voor deze buitenwijk gold.⁴⁰ Kern van dit dispuut en de daarop volgende zaken was de verdeling van het te betalen aandeel in de belasting die de stad en het Schependom voor de Staten van Vlaanderen moesten ophoesten. De complexiteit van de processen werd niet alleen veroorzaakt door de onevenwichtige machtsverhoudingen tussen de stad *intra muros* en het Schependom, maar ook door het verschillend belastingstelsel dat beide entiteiten hanteerden. In de stad *intra muros* betaalden stedelingen het huisgeld, een belasting op welvaartskenmerken van de woning en in de buitenwijken was een belasting op grondgebruik in voege. In 1648 kwam het tot een proces tussen de belastinginners (*pointers en zettters*) en de inwoners van Schaarbeek tegen de schepenen en de inwoners van Aalst *intra muros* die grond bewerkten in Schaarbeek, de zogenaamde *afdrijvers*. Onderwerp van het proces was immers dat de stedelingen als grondgebruikers in de buitenwijk ook dienden mee te betalen voor de belasting van Schaarbeek, wat natuurlijk niet in goede aarde viel bij de stedelingen.⁴¹ Verdere procesvoeringen in de zeventiende en achttiende eeuw waren legio, tot zelfs vorderingen bij de Raad van Vlaanderen toe.⁴²

36. Frans DE POTTER en Jan BROECKAERT, *Geschiedenis der stad Aalst voorgegaan van eene historische schets van 't voormalige Land van Aalst*, deel 4, 422.

37. SAA, Oud archief Aalst, procesdossiers, nr. 893.

38. SAA, Oud archief Aalst, procesdossiers, nr. 946.

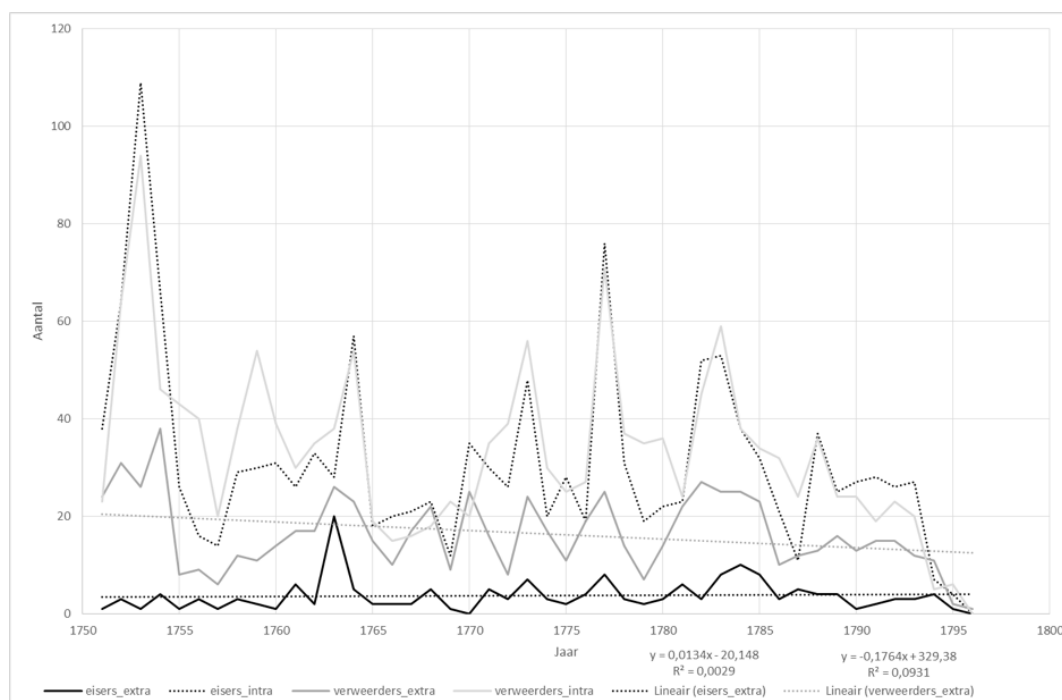
39. Ian W. ARCHER, "Government in early modern London".

40. Herman VAN ISTERDAEL, *Archief van het Land van Aalst 1342-1796 (1814)*, Rijksarchief te Beveren. Inventarissen, nr. 11, 2 dln., Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1994, 36.

41. SAA, Oud archief Aalst, procesdossiers, nr. 109.

42. Zie onder meer SAA, Oud archief Aalst, procesdossiers, nrs. 309, 318 en 358 als ook Rijksarchief Gent, Archief van de Raad van Vlaanderen, nrs. 19679 en 26740.

Grafiek 1 Evolutie vorderingen naargelang de afkomst van eiser en verweerder per jaar opgetekend op de woensdagrol, Aalst 1751-1796

Bron: SAA, Oud archief Aalst, rechtspraak civiele zaken, nrs. 2665-2667.

Niet alleen instellingen vochten hun geschillen voor de rechtbank uit. Ook natuurlijke personen vonden hun weg naar de schepenbank. Eerder onderzoek bracht de mogelijkheden van de zogenaamde woensdagrollen voor het voetlicht.⁴³ Tussen 8 september 1751 en 20 januari 1796 werden 2510 vorderingen op de rol opgetekend, waarbij er 1154 unieke, geïdentificeerde eisers optraden en 1611 verweerders.⁴⁴ Op die 46 jaar is het gemiddelde bijna 55 vorderingen per jaar, het minimum bedraagt 2 en het maximum is 130 klachten per jaar.⁴⁵ Wanneer 1751 en 1796, jaren die onvolledig werden opgetekend, buiten beschouwing worden gelaten, geven de maatstaven gemiddeld 56 vorderingen per jaar, minimaal 8 en maximaal 130.⁴⁶ In grafiek 1 zijn enkel de vorderingen weerhouden, waarbij eiser en/of verweerder resideerde binnen de wallen (intra) of in de buitenwijk (extra).

Een eerste opvallende vaststelling is dat het aantal eisers uit de buitenwijken, nauwelijks afnam. Met een regressiecoëfficiënt van 0,01 was er zelfs sprake van een stabiele ontwikkeling, hoewel natuurlijk het aantal inwoners in de *suburbs* toenam. Het aantal verweerders uit de buitenwijken nam slechts lichtjes af (regressiecoëfficiënt -0,18).⁴⁷ Daartegenover staat de duidelijke daling bij de eisers en de verweerders *intra muros*.⁴⁸ Hoewel ontegensprekelijk het lage aantal eisers uit de *suburbs* afstraalt tegenover de aantallen uit de binnenstad, was er van een verdere afname geen sprake.⁴⁹ De *litigation decline* manifesteerde zich bij de eisers in de buitenwijken blijkbaar minder hard. Na de zogenaamde *legal revolution* die zich manifesteerde in de lange zestiende eeuw en die gekenmerkt werd door een toename in de civiele vorderingen in verschillende Europese regio's, trad vanaf het midden van de zeventiende eeuw de *great litigation decline* in. In die tweede fase daalde het aantal vorderingen sterk, onder meer omdat de verschillende rechtbanken voor lagere sociale groepen minder toegankelijk werden.

Toch spreekt het onevenwicht tussen binnenstad en buitenwijken boekdelen. Gemakshalve kan aangenomen worden, op basis van de schaarse demografische gegevens, dat de bevolking in de tweede helft van de achttiende eeuw gelijkmatig over de twee entiteiten was verdeeld.⁵⁰ Toch komen de inwoners van de buitenwijken slechts in 170 vorderingen als eiser voor. Slechts 100 unieke eisers uit de buitenwijken konden geïdentificeerd worden. De relatieve cijfers spreken voor zich: 8,3 procent van de vorderingen waarvan de eiser ruimtelijk te traceren is, is afkomstig uit de buitenwijken, acht keer minder dan het aandeel van de stedelingen *intra muros* en goed voor 12,2 procent van de unieke personen, slechts een vierde van het aandeel stedelingen. De cijfers voor de verweerders staan hier haaks op: in 33 procent van de duidelijk omschreven vorderingen werd een inwoner van de buitenwijken als verweerder opgenomen, in totaal 36 procent van de unieke personen, telkens de helft van het aandeel stedelingen *intra muros*.⁵¹ Met andere woorden, gezinnen uit de buitenwijken die de helft van de bevolking van de stad en het Schependom uitmaakten, kwamen slechts in één op tien van de vorderingen als eiser voor, maar dienden wel als verweerder te verschijnen in één op drie van de gevallen. De opvallend lage aantallen voor zowel eiser als verweerder afkomstig uit de buitenwijken doet de vraag rijzen of er een statistisch verband bestaat tussen de afkomst van de eiser en de afkomst van de verweerder. En inderdaad, op het nominale meetniveau blijkt dat er sprake was van een zeer zwak verband tussen de woonplaats van de eiser en deze van de verweerder.⁵²

Wanneer een stedeling als eiser optrad, was dit voornamelijk voor de levering van goederen en diensten. 53 eisers stelden samen 93 vorderingen hiervoor in. Verder kwamen ook achterstallige huren en pachten voor op de rol, met 17 unieke eisers en

43. Reinoud VERMOESEN, "Suburbs en klachten".

44. Vijftien verweerders en 139 eisers op 2510 vorderingen blijven onbekend. SAA, Oud archief Aalst, rechtspraak civiele zaken, nrs. 2665-2667.

45. Standaarddeviatie 25,6.

46. Standaarddeviatie 24,9.

47. De R^2 zijn wel behoorlijk laag.

48. Respectievelijk regressiecoëfficiënt -0,53 en -0,58.

49. Griet VERMEESCH, "Reflections on the relative accessibility of law courts in early modern Europe", *Crime, history & societies*, 19/2, 2015, 53-76.

50. Reinoud VERMOESEN, *Markttoegang*, 43.

51. In tegenstelling tot de eisers, kwamen er onder de verweerders nauwelijks inwoners van buiten Aalst en het Schependom voor (4 verweerders van op het platteland en één uit Gent). 138 stedelijke eisers van buiten Aalst en 173 rurale eisers van buiten het Schependom stelden respectievelijk 278 en 174 vorderingen in.

52. De nulhypothese luidt dan dat er geen verband is tussen beide variabelen, die voor de analyse herleid zijn tot vier waarden, namelijk 'onbekend', 'extra muros', 'intra muros' en residerend 'buiten Aalst en het Schependom'. De χ^2 die is gebaseerd op een vier maal vier tabel die aan de voorwaarden voldoet, bedraagt 73,517 en is statistisch significant. En hoewel vaststaat dat er een verband bestaat tussen de woonplaats van de eiser en deze van de verweerder en bijgevolg de nulhypothese kan weerlegd worden, bedraagt de Cramer's V nauwelijks 0,99. Het is dus een zeer zwak verband.

37 vorderingen. Ook klachten over laattijdige rentebetalingen of leningen waren van belang voor 26 eisers in 34 vorderingen.

Inwoners uit de buitenwijken kwamen in verhouding tot hun aandeel als eiser wel meer voor als verweerder. Opnieuw spant de categorie goederen en diensten de kroon met 308 vorderingen bij 207 personen gevolgd door de categorie van kapitaal en leningen met 130 vorderingen bij 74 personen. Ook pacht (99 vorderingen bij 59 personen) en huur (52 vorderingen bij 37 personen) zijn van belang. Verder valt op dat de klachten voor overtredingen ingesteld door de stadhouder ongeveer gelijk verdeeld zijn over stad en buitenwijken.⁵³ De overige vorderingen zijn eerder marginaal.

Ronduit frappant is bovendien de beperkte participatie van de *suburbs* in de Aalsterse broederschappen, alomtegenwoordig in de post-Tridentijnse vroegmoderne Zuidelijke Nederlanden.⁵⁴ Onder meer in het broederschap van de Heilige Barbara, waarvoor voldoende bronnenmateriaal beschikbaar is, was de rol van het buitengebied uitgesproken marginaal. Tussen 1740 en 1790 schreven 923 leden, afkomstig van buiten de wallen, of 25% van het totaal aantal ingeschreven leden, zich in het broederschap in. Slechts 50 onder hen, waren afkomstig uit Mijlbeek en Schaarbeek, een schamele 1,4% van het totaal aantal ingeschreven leden.⁵⁵

Schrijnend is eveneens het beleid van de Heilige Geesttafel, de instantie die zich inhield met de stedelijke armoedeproblematiek.⁵⁶ In navolging van verschillende pogingen om het beleid rond bedelarij te herorganiseren, werd aan de lokale overheid gevraagd een lijst op te stellen met de behoeftigen aan wie men armentekens kon uitdelen. Met die tekens kon de persoon dan legitiem bedelen. Het resultaat is een onvolledige lijst uit januari 1766 waarin voor vier van de vijf wijken *intra muros* én het buitengebied, de behoeftigen – of beter – de personen die door de stedelijke overheid en de Heilige Geesttafel als arm werden gepercipieerd, werden opgelijst.⁵⁷ Voor Aalst *intra muros*, met uitzondering van de wijk Pontstraat, telde de administratie 98 gezinnen of bij extrapolatie ongeveer vijftien procent van alle belaste huishoudens.⁵⁸ Slechts 49 gezinnen uit de *suburbs*, dus ruim onder de helft (bij extrapolatie) van de stedelijke huishoudens, waren als behoeftig aangeduid. Het verschil tussen binnenstad en buitenwijken is opvallend, zeker wanneer in acht wordt genomen dat beide entiteiten naar demografische omvang wel gelijk waren.

Zoals ook reeds uit voorgaande studies bleek, bestonden er grote verschillen tussen *suburbs* onderling én vooral tussen de gezinnen die in de buitengebieden woonden.⁵⁹ Nieuwerkerken, als enige *suburb* met een eigen parochie en het verst van het stadscentrum gelegen, was in weinig te onderscheiden van de omliggende dorpen van Binnen-Vlaanderen. In de andere twee *suburbs* woonden dan weer meer huishoudens die actief waren in de verzorgende sector en waarvan het hoofd niet zelden lid was van een Aalsters ambacht.⁶⁰ Bij gebrek aan geschikte belastinglijsten is een degelijke analyse van de sociale ongelijkheid niet mogelijk, maar de schepenregisters maken wel melding van een uitgebreid palet aan onroerende goederen, variërend van vele minuscule woningen, over kleine hoveniershuizen tot enkele grote hoevecomplexen.⁶¹ En zoals eerder bleek, de *suburbs* oefenden een bijzondere aantrekkingskracht uit bij de migranten uit de dorpen van Binnen-Vlaanderen. Kortom, de buitengebieden waren alles behalve homogeen.⁶²

53. Buitenwijken: 91 vorderingen bij 75 personen en stad: 112 vorderingen bij 81 personen.

54. Ellen DECRAENE, *Boundaries transcended. Sisters of religious confraternities in a small early modern town in the Southern Netherlands*, onuitgegeven Proefschrift, departement Geschiedenis, Universiteit Antwerpen, 2014.

55. Ibidem, 132.

56. Jelle MOENS, "Het financieel beleid van de Heilige Geesttafel te Aalst. Armenzorg te Aalst in de achttiende eeuw", *Het Land van Aalst*, 5/14, 2005, 237-286.

57. SAA, Oud Archief Aalst, armenzorg, nr. 2066.

58. Wouter RYCKBOSCH, *A consumer revolution under strain*, 120.

59. M. Aaron ALLEN, "Conquering the suburbs", 425; Frank SUURENBROEK, *(On) begrensd land*.

60. Sven DE SCHRYVER, *Aspecten van sociale mobiliteit binnen de 18de-eeuwse Aalsterse ambachtswereld. Een prosopografische benadering*, onuitgegeven Masterscriptie, departement Geschiedenis, Universiteit Gent, 2002. Sven DE SCHRYVER, "De Aalsterse ambachten vanuit een sociaal-economische invalshoek (achttiende eeuw)", *Het Land van Aalst*, 54/2, 2002, 113-152. Alle meesters die in de prosopografische analyse werden onderzocht en die *extra muros* woonden, resideerden in Mijlbeek of Schaarbeek.

61. Wilfried VERNAEVE, *Regesten*.

62. Reinoud VERMOESEN, *Markttoegang*, 56.

Rent-seeking feodale bourgeoisie?

Wat zegt het voorgaande overzicht over de relaties tussen de inwoners van de buitenwijken en de bewoners van het stadscentrum in de zeventiende en de achttiende eeuw? In deze periode krijgen vermogende stedelingen opnieuw het verwijt toebedeeld dat ze enkel gericht zijn op *rent-seeking* gedrag, ten koste van de rurale burens, de zogenaamde '*trahison de la bourgeoisie*'.⁶³ De stedelijke rentenierseconomie, die zich in de loop van de achttiende eeuw zou ontwikkelen was volgens vooraanstaande historici zoals Robert Brenner, Erik Thoen en Paul Klep, niet gekenmerkt door enig industrieel dynamische, maar eerder door *rent-seeking* gedrag van de vermogende stedelingen.⁶⁴ Eerder dan investeringen in handel of industrie, was de verwerving van buitenstedelijk bezit de voornaamste inkomstenstrategie voor rijke stadsbewoners. Op die manier stroomde kapitaal onder de vorm van pachten en hypothecaire renten van het platteland naar de stad en kreeg de stedelijke bourgeoisie een bijna feodale macht over de plattelandsbewoners.⁶⁵ In een coalitie met de paardenboeren op het platteland, controleerden vermogende, rentenierende stedelingen op die manier de grond- en kapitaalmarkt in de regio.⁶⁶

En waar anders dan in de *suburbs* was de landhonger van de stedeling te stillen? In Binnen-Vlaanderen infiltreerde het stedelijk kapitaal al reeds bij de introductie van de perceelspacht in de dertiende eeuw het omliggende platteland.⁶⁷ In verschillende 'versnellingsfasen', niet zelden in periodes van crisis, kende het stedelijk grondbezit een fundamentele uitbreiding. Het is evenwel niet eenvoudig om een algemeen dia- en synchroon beeld van het stedelijk grondbezit in een bepaalde regio te schetsen. De aanwezigheid van specifieke kerkelijke instellingen verstoort immers de analyse. Onder meer de abdij Affligem was in de Dendervallei prominent aanwezig. Verspreide gegevens verzameld door Luc De Kezel geven een aandeel van 10,3% van het grondbezit in handen van kerkelijke instellingen in Lede rond 1695. In Haaltert was in 1703, 30% bezit van kerkelijke instellingen en 15% van stedelingen. Daartegenover was de abdij Affligem in 1727 alleen al voor 67,6% van Meldert grondeigenaar.⁶⁸ Onderzoek van onder andere Van de Walle toont aan dat het stedelijk grondbezit zich bij uitstek manifesteerde rondom de stad.⁶⁹

Kijken we naar de Aalsterse casus dan blijkt dat zowel voor de vorderingen over kapitaal als voor de klachten over de leveringen er een overwicht was van verweerders *intra muros*.⁷⁰ Debiteuren uit de buitenwijken kwamen relatief minder voor. Er lijkt dus geen enkele aanwijzing dat er een *stratégie bourgeoise* bestond, waarbij burgers met buitenstedelijk grondbezit de procedure bij de schepenbank aanwendden om hun rurale schuldenaars onder druk te zetten. Dit roept echter de volgende vragen op: was het stedelijk belang in het ommeland echter wel zo groot en/of zijn de vorderingen een degelijke proxy om dit te onderzoeken?

63. Wouter RYCKBOSCH, *A consumer revolution under strain*, 128; Hugo SOLY, "Het verraad der 16de-eeuwse burgerij".

64. Robert BRENNER, "Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe", *Past and present*, 70, 1976, 30-75; Erik THOEN, "A 'commercial survival economy' in evolution"; Paul M.M. KLEP, *Bevolking en arbeid in transitie. Een onderzoek naar de ontwikkelingen in Brabant, 1700-1900*, Nijmegen: SUN, 1981.

65. Erik THOEN, "A 'commercial survival economy' in evolution", 141.

66. Reinoud VERMOESEN, "Paardenboeren in Vlaanderen. Middelaars en de commercialisering van de vroegmoderne landelijke economie. Regio Aalst 1650-1800", *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, 7/1, 2010, 3-37.

67. Erik THOEN, *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden. Testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst (eind 13de-eerste helft 16de eeuw)*, dl. 90, Leuven: Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, 1988, 513.

68. Luc DE KEZEL, "Grondbezit in Vlaanderen 1750-1850. Bijdrage tot de discussie over de sociaal-economische ontwikkeling op het Vlaamse platteland", *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 14, 1988, 61-102, 99.

69. Tineke VAN DE WALLE, *Van twee wallen eten?*, 235.

70. Reinoud VERMOESEN, "Suburbs en klachten".

Tabel 1 Ruraal grondbezit in boedels intra muros, Aalst 1650-1795

	% boedels met ruraal grondbezit	Gemiddeld aantal ha per gezin met ruraal grondbezit	% boedels met ruraal grondbezit in buitenwijken
<i>1650-1654</i>	38		17
<i>1670-1681</i>	44	3,57	
<i>1700-1704</i>	49		15
<i>1705-1715</i>	39	3,74	
<i>1740-1745</i>	31	5,48	
<i>1750-1754</i>	30		10
<i>1790-1794</i> ⁷¹	27		15
<i>1790-1795</i> ⁷²	24	1,49	

Bron. Ryckbosch, *A consumer revolution under strain*, 128 en Vermoesen, *Markttoegang*, 51.

In de tweede helft van de zeventiende eeuw nam het aandeel boedels waarin ruraal onroerende goederen waren opgenomen licht toe. Maar doorheen de achttiende eeuw kwam bij de Aalsterse burgers het rurale grondbezit steeds meer onder druk.⁷³ Het aandeel boedels met buitenstedelijk goed nam zienderogen af. Volgens Wouter Ryckbosch groeide de gemiddelde oppervlakte van meer dan 3,5 hectare bij aanvang van de achttiende eeuw tot bijna 5,5 hectare rond het midden van de eeuw, maar nam daarna zowel het aandeel grondbezitters, alsook de gemiddelde oppervlakte drastisch af. Deze berekening is echter onvolledig, aangezien staten van goed zelden het totale onroerend goed vermelden. De erfgoederen van de langstlevende worden immers niet weergegeven, aangezien die (nog) niet werden vermeld.⁷⁴

Het reeds vernoemde proces uit 1648 tussen de belastinginners en de inwoners van Schaarbeek tegen de schepenen en de inwoners van Aalst *intra muros* bevat interessante gegevens over het buitenstedelijk grondbezit.⁷⁵ Zoals eerder aangegeven, richtten de eisers zich specifiek tot de afdrijvers *intra muros*. Tussen de lijvige processtukken bevinden zich twee lijsten met als titels 'Inwoonders der stede van Aelst goet hebbende up de praterye van Schaerbeek' en 'Inwoonders der stad van Aelst hebbende lant onder Nyewerkercken'. Gaan we er vanuit dat de beide lijsten een momentweergave zijn van het grondbezit van stedelingen *intra muros*, dan is het enigszins mogelijk om een reconstructie te maken van het buitenstedelijk bezit, in de *suburbs* van Aalst rond het midden van de zeventiende eeuw. In dossier 109 worden 110 namen opgelijst, waarvan 89 voor Schaarbeek en 21 voor Nieuwerkerken. Spijtig genoeg is er geen lijst voor Mijlbeek gevonden. Elf namen kwamen in beide lijsten voor, wat maakt dat er 99 unieke personen zijn weergegeven. Indien deze gegevens worden geëxtrapoleerd naar Mijlbeek, dan kunnen daar nog eens tussen de 80 en 100 namen aan toegevoegd worden. Het placquillegeld van 1650,⁷⁶ een soort van crisisbelasting opgelegd aan de bewoners van Aalst *intra muros*, bevat 713 unieke personen, waarvan acht instellingen, wat dus 705 natuurlijke huishoudhoofden geeft. Wordt het placquillegeld vergeleken met de geëxtrapoleerde namenlijst dan wijst een voorzichtige rekensom op ongeveer 26-28% van de stedelijke gezinnen dat grond bezat in de buitenwijken van de stad. Opvallend is echter dat wanneer we het totale bezit van *stedelingen intra muros*, natuurlijke personen en instellingen, afzetten ten opzichte van de totale oppervlakte van de praterijen, dan blijkt dat in het midden van de zeventiende eeuw 45% (42% natuurlijke personen) van de oppervlakte

71. Reinoud VERMOESEN, *Markttoegang*, 51.

72. Wouter RYCKBOSCH, *A consumer revolution under strain*, 128.

73. Ibidem.

74. Reinoud VERMOESEN, *Markttoegang*.

75. SAA, Oud archief Aalst, procesdossiers, nr. 109.

76. Reinoud VERMOESEN, *Markttoegang*, 28.

van Schaarbeek eigendom was van stedelingen *intra muros*, maar slechts 5,3% van de oppervlakte van Nieuwerkerken. Ter vergelijking in het laat-zestiende-eeuwse Oudenaarde en Pamele bezaten de stedelingen ongeveer 13% van de omliggende dorpen.⁷⁷

Hoewel een momentopname, lijken deze cijfers toch een verraad van de bourgeoisie te onthullen. Stedelijke gezinnen en instellingen domineerden de buitenwijken, hoewel hun invloed sterk afnam van zodra men zich van de stad verwijderde (cf. *bid rent theory*). Maar dit verhaal is eenzijdig en ongenueanceerd. Zoals uit eerder onderzoek reeds bleek, is de vroegmoderne stadsmens nauwer bij het rurale leven betrokken dan meestal werd aangenomen.⁷⁸ Verschillende bronnen wijzen op de verstrengeling van de rurale wereld binnen de muren van pre-industriële steden. Zo regelden de hoveniers- en fruiteniersambachten de invoer en de verkoop van deels zelfgeproduceerde groenten en fruit. Misschien nog opvallender zijn de aanwezigheid van stedelijke groentetuinen en boomgaarden en de frequente verwijzingen naar inkomsten uit landarbeid die in stedelijke staten van goed te lezen zijn.

Op basis van de kohieren van ommestellingen en settingboeken van Schaarbeek, is het stedelijke grondgebruik in deze buitenwijk gereconstrueerd. De hypothese luidt dat ook stedelingen *intra muros* in de bronnen staan vermeld, wat een bewijs zou zijn voor een actief grondgebruik van land *extra muros* door deze stedelingen *intra muros*. Met andere woorden, stedelingen, zowel natuurlijke personen als instellingen, waren niet enkel passieve grondbezitters die via pacht, kapitaal van het omliggende platteland afroonden, maar ook actieve grondbewerkers die op die manier bijdroegen tot de voedselvoorrading van de stad.

Gebaseerd op vijfsteekproefjaren is het grondgebruik in Schaarbeek gereconstrueerd. Hieruit blijkt dat het aantal stedelijke grondgebruikers afnam van meer dan 120 in de periode 1650-1670, tot ongeveer 60 in het derde kwart van de achttiende eeuw. Naar het einde van de eeuw toe, steeg het aantal gebruikers opnieuw. Opvallend is echter, de continue scherpe daling van de gemiddelde bewerkte oppervlakte van 2,3 hectare in 1650 tot slechts 1,2 hectare in 1790. Even spectaculair is daarbij de relatieve afname van het stedelijk grondgebruik in de totale oppervlakte van meer dan 38% in 1650 tot slechts 13% in 1790.

Stedelingen waren dus niet alleen actief als grondbezitter in de buitenwijken, maar ook als grondgebruiker. Dat een deel van de stadsbevolking dus agrarisch actief was, lijkt hiermee nogmaals bewezen.⁷⁹ Opvallend bovendien is dat dit grondgebruik ressorteerde tot een stabiele gezinsstrategie over de sociale- en generatiegrenzen heen. Achttien gezinnen kwamen voor in zowel de zetting van 1650 (14% van de huishoudens in 1650) als de zetting van 1670 (14%). In de lijsten van 1755 en 1769 zijn zestien huishoudens opgespoord, die in beide voorkomen (respectievelijk 26% en 29%). Voor 1769 en 1790 waren er dit 13 (respectievelijk 24% en 16%). Maar liefst tien namen kwamen voor in zowel 1755, 1769 als 1790!

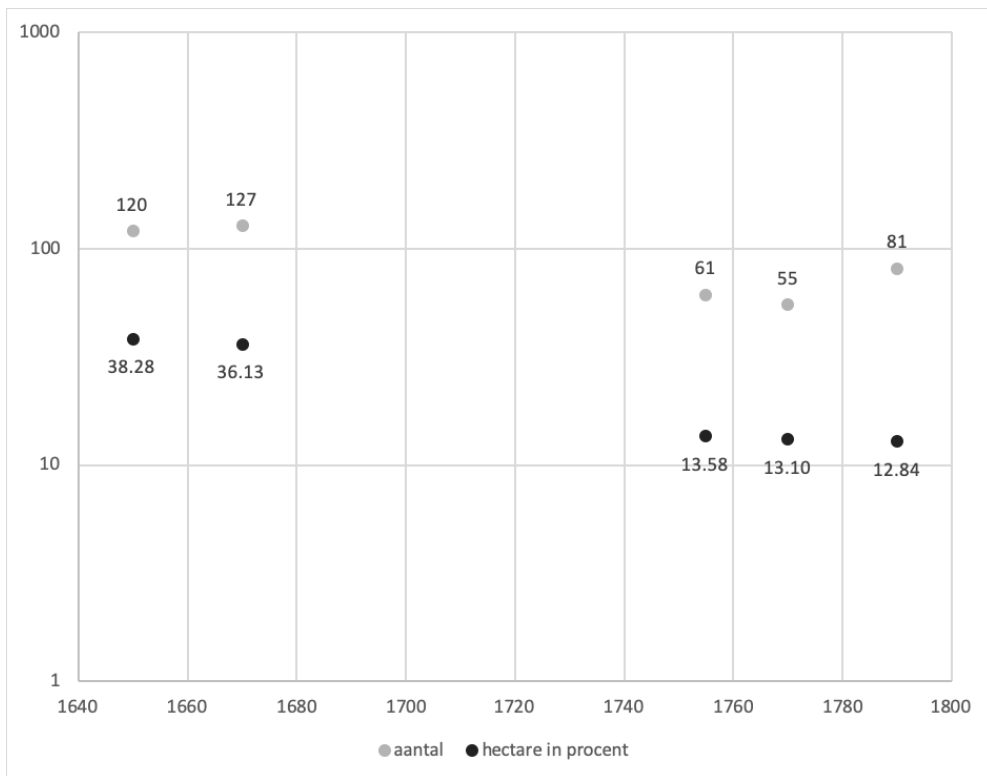
⁷⁷ Tineke VAN DE WALLE, *Van twee wallen eten?*, 237.

⁷⁸ Reinoud VERMOESEN, "Boerende stedelingen of verstedelijkte boeren"; Reinoud VERMOESEN, "Boeren in het pre-industriële Aalst".

⁷⁹ Reinoud VERMOESEN, "Boeren in het pre-industriële Aalst"; Reinoud VERMOESEN, "Boerende stedelingen of verstedelijkte boeren"; Henry R. FRENCH, "Urban agriculture, commons and commoners in the seventeenth and eighteenth centuries: the case of Sudbury, Suffolk", *Agricultural history review*, 48/2, 2000, 171-199.

Grafiek 2

Aantal stedelingen *intra muros* die grond bewerkten *extra muros* en aandeel van hun geaggregeerde, bewerkte oppervlakte in Schaarbeek, 1650-1790 in semi-logaritmische schaal

Bron: SAA, Oud archief Aalst, procesdossiers, nr. 109 en zetting Schaarbeek nrs. 2048-2050

Maar de vraag blijft open naar de identificatie van deze gebruikers. Tabel 2 geeft al een eerste zicht. Van de 713 huishoudens in Aalst hadden er rond het midden van de zeventiende eeuw 89 grond in Schaarbeek (12,5%), 125 bewerkten er grond (17,5%). Maar liefst 39 gezinnen onder hen, bezaten én bewerkten land in de praterij. Uit de gemiddeld, opgehoeste stedelijke belasting, het placquille- of huisgeld, blijkt dat zowel de grondbezitters als de –gebruikers vermogend waren. Ze betaalden het dubbele van het stedelijke gemiddelde. Ook andere spreidingsmaatstaven geven aan dat deze sociale groep vermogend was. Isoleren we de gezinnen die grond bezaten en bewerkten, dan valt op dat deze groep gemiddeld genomen meer grond bewerkte en meer belasting betaalde dan de andere groepen, die enkel grond bezaten of grond bewerkten. Grondbezitters die zelf grond bewerkten, hadden gemiddeld 4,44 hectare en betaalden 21,19 gulden huisgeld tegenover 3,25 hectare en 19,27 gulden bij de grondbezitters die niet agrarisch actief waren. Een zelfde beeld bij de grondgebruikers die grond hadden (3,6 hectare en 21,19 gulden) ten op zichte van 1,7 hectare en 19,88 gulden bij de grondgebruikers die grond pachtten. Hoewel kleinbezit en het pachten van lapjes grond zeker voorkwamen, blijkt de aanwezigheid van vermogende stedelingen die grond zelf bewerkten een opvallende vaststelling.

Tabel 2 Centrum- en spreidingsmaten van oppervlakte en belasting van grondbezitters en –gebruikers in Schaarbeek 1648-1650

	Grondbezitters 1648		Grondgebruikers 1650		Stedelingen
	Hectare	Huisgeld	Hectare	Huisgeld	Huisgeld
N	89	39	1,25	56	713
Gemiddelde	3,77	21,33	2,3	20,66	10,29
P 25	0,56	6	0,35	10	3,75
P 50 (mediaan)	1,4	16,5	0,88	16,5	7
P 75	3,54	31,5	2,5	30	12,5
Standaardafwijking	5,98	17,23	3,61	14,53	11,11
Minimum	0	0	0,05	0	0
Maximum	33,07	78,5	18,75	60	112,5
Som	335,57	827,5	287,97	1157	6864,75

Bron: SAA, Oud archief Aalst, procesdossiers, nr. 109 en zetting Schaarbeek nrs. 2048-2050

Bekijken we de namen uit de zettingen en vermeld in het processtuk en vergelijken we met gegevens uit staten van goed, dan komt een bont allegaartje van vermogende stedelingen voor het voetlicht. Het leidt ons te ver om een individuele analyse op te stellen, maar een kleine greep uit de bronnen kan aantonen dat de agrarische activiteiten onderdeel waren van de productiezijde van de huishoudeconomie. Van de Meerssche, met een placquillegeld van 60 gulden, was een bierhandelaar. Opvallend is dat Christiaan Boone uit 'den roosen' in de Zoutstraat, Frans Carite uit de Pontstraat en Anton t'Kint uit de Zoutstraat, die alle drie rond de 45 gulden belasting betaalden, lakenhandelaars waren. Uit de 67 geïdentificeerde gezinnen in de belastinglijst waren er elf actief in de handel, waarvan zeker zeven in de textielverkoop. Verder waren er ook een timmerman, twee herbergiers en een apotheker. In een vorige bijdrage kwam het relaas van de pointers en zettters van de praterij Schaarbeek die een klacht neerlegden tegen niet minder dan Baltazar Van Cotthem, oud-schepen van de stad en het Schependom van Aalst reeds aan bod.⁸⁰ In dit proces stond naast het weiderecht ook de aanspraak van de inwoners van de *suburbs* op de gemene gronden ter discussie. Van Cotthem had (een deel) van de gemene meers van Honegem als akkerland in cultuur gebracht en op die manier de 'vrije' toegang tot de gemene meers aan de ingezetenen van Schaarbeek ontzegd.

⁸⁰ Reinoud VERMOESEN, "Gemene gronden in vroegmodern Binnen-Vlaanderen", *Het Land van Aalst*, 71/2, 2019, 65-76, 66.

⁸¹ Eric VANHAUTE, "Eigendomsverhoudingen in de Belgische en Vlaamse landbouw tijdens de 18de en de 19de eeuw", *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, 24/1-2, 1993, 185-226; Reinoud VERMOESEN, *Markttoegang*, 70.

⁸² Phil KINT, *Prometheus angevuurd door Demeter. De economische ontwikkeling van de landbouw in Oost-Vlaanderen 1815-1850*, Amsterdam: VU uitgeverij, 1989.

⁸³ Vermoesen, *Markttoegang*, 75.

Besluit

In de literatuur is de onderzochte periode nog al eens gekarakteriseerd als het tijdperk van de *rent-seeking* bourgeoisie, onder de noemer van het verraad van de burgerij. Stedelingen die bij voorkeur door de aankoop van grond op het platteland, zich van een vast en zelfs toenemend inkomen verzekerden onder de vorm van landpacht. Toch nam de situatie in de Aalsterse regio niet de afmetingen aan van bijvoorbeeld de streek rond Gent.⁸¹ Volgens de schatting van Kint zou de omvang van het geaggregeerde, rurale inkomen in Gent in de eerste helft van de negentiende eeuw, het inkomen gegenereerd door de katoenindustrie overtroffen hebben.⁸² Maar in tegenstelling tot het Gentse hinterland, bleef het rurale eigenbezit in de Aalsterse regio wél dominant.⁸³ De landprijzen in de regio waren hoog, maar wel vergelijkbaar

met het prijsniveau in andere streken. Toch was de prijsevolutie in het Aalsterse meer uitgesproken dan in die andere gebieden, met een verviervoudiging van de prijzen in de loop van de achttiende eeuw.⁸⁴ De groei van de rurale linnenindustrie, profiterend van het toegenomen arbeidsaanbod, zorgde voor een versnippering van het areaal, maar tevens voor een toegenomen landhonger bij de rurale gezinnen. Aangezien de pacht prijzen achter liepen op de ontwikkeling van de grondprijzen, was investeren in grond voor stedelingen minder aantrekkelijk geworden.

Naast het belang van het rurale eigenbezit, toont deze bijdrage ook aan dat gezinnen uit brede lagen van de stedelijke bevolking actief waren – in de meest letterlijke betekenis – in de *suburbs*: ze bewerkten er grond. Verder onderzoek moet uitwijzen *hoe* dit gebeurde. Bebouwden ze de gronden zelf? Huurden ze dagloners in en waren dit dan stedelingen of buitenlieden? En wat met de vermogende burgers? Bezaten zij luthoven met een agrarische functie of primeerde de voedselbevoorrading via gespecialiseerde exploitaties?⁸⁵ En wat werd er gecultiveerd?

Het belang van de economische relaties en de stromen tussen buitenwijken en binnenstad worden niettemin duidelijk geïllustreerd, maar deels ook genuanceerd, stad en *suburbs* zijn ontegensprekelijk geen gescheiden sferen. Door de belangrijke marktwerking en door de aanwezige kapitaal- en goederenstromen waren ze onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het grondgebruik van stedelingen zet dit zeker in de verf.

84. Wouter RYCKBOSCH, *A consumer revolution under strain*, 131.

85. Vergelijk met Joris VANDERHAEGHEN, *Het buitenstedelijk bezit*, 53.

erfgoed site
Archeocentrum Velzeke

landschap door · grond

10 jaar archeologisch onderzoek
Zuid-Oost-Vlaanderen

tentoonstelling
10 november 2019 >
31 oktober 2020

Archeocentrum Velzeke

Doolbosweg 2, 9620 Zottegem · tel. 09 360 67 16 · pamzov@oost-vlaanderen.be · www.pam-velzeke.be

SOLVA

regio | project | partner

provincie
Oost-Vlaanderen

Tentoonstelling

Landschap doorgrond. Tien jaar archeologisch onderzoek in Zuid-Oost-Vlaanderen, Archeomuseum Velzeke.

Op zondag 10 november 2019 opende de Provinciale erfgoedsite Archeocentrum Velzeke de nieuwe tentoonstelling *'Landschap doorgrond. Tien jaar archeologisch onderzoek in Zuid-Oost-Vlaanderen'*, een realisatie van de Provincie Oost-Vlaanderen, het Archeocentrum Velzeke en SOLVA (het intergemeentelijke samenwerkingsverband voor streekontwikkeling in Zuid-Oost-Vlaanderen).

1. SOLVA, intergemeentelijk samenwerkingsverband, Gentsesteenweg 1B, 9520 Sint-Lievens-Houtem. SOLVA Archeologische Dienst, Industrielaan 25B, 9320 Erembodegem. Meer info op: https://www.so-lva.be/archeologische-projecten?f%5B0%5D=pas_26%3A27

De zorg voor archeologisch erfgoed vindt haar oorsprong in het Europese Verdrag van Malta (1992). Dat verdrag zet als richtinggevend kader de lijnen uit over hoe met archeologisch erfgoed bij grote bouw- en infrastructuurwerken dient te worden omgegaan. In Vlaanderen hebben de principes van dit verdrag begin jaren 2000 definitief voet aan de grond gekregen, met een grote toename van archeologisch onderzoek en bijgevolg ook archeologische data tot gevolg.

In het zuiden van Oost-Vlaanderen wordt een aanzienlijk deel van het archeologisch onderzoek uitgevoerd door SOLVA. SOLVA beschikt sinds 2008 over een eigen archeologische dienst die onderzoek uitvoert voor 21 aangesloten steden en gemeenten.¹ Na ruim een decennium heeft SOLVA vele tientallen vooronderzoeken uitgevoerd en op heden maar liefst 41 opgravingen op de teller staan. Deze opgravingen brachten sporen uit alle tijdperiodes aan het licht, van paleolithische sites tot sporen uit de Tweede Wereldoorlog. Het hoeft geen betoog dat dit een schat aan informatie heeft opgebracht over onze kennis van het verleden. Met de tentoonstelling *'Landschap doorgrond'* wil SOLVA - in samenwerking met de provincie en het Archeocentrum Velzeke - niet alleen terugblikken, maar vooral ook zoeken naar de 'grotere inzichten' die binnen de contouren van één specifieke opgraving vaak niet te detecteren vallen, maar door de synthese van vele opgravingen net wel gevat kunnen worden.

'Landschap doorgrond' stelt het landschap van Zuid-Oost-Vlaanderen centraal en brengt een intrigerende kijk op de relatie tussen mens en landschap doorheen de tijd. Levendige reconstructies van archeologische sites en opmerkelijke objecten uit de regio tonen wat het archeologisch onderzoek in het zuiden van Oost-Vlaanderen de laatste tien jaar heeft opgeleverd. Vele stukken worden daarbij voor het eerst aan het publiek getoond en daar zitten soms heel verrassende zaken bij.

De bezoeker wandelt in de expo door landschappen uit een ver en nabij verleden en ontdekt hoe onze voorouders, van de prehistorische jager-verzamelaars langs de Schelde in Ruien, tot de middeleeuwse boeren op de koutergronden langs de Dendervallei, omgingen met het landschap en het gaandeweg kneedden tot het landschap dat we vandaag kennen. Aan de hand van de laatste wetenschappelijke inzichten worden de lange termijnevoluties in de wisselwerking tussen mens en landschap weergegeven in levensgrote reconstructietekeningen en landschapsfoto's.

Met het landschap als veranderende achtergrond doorheen de tentoonstelling worden daarnaast ook de veranderingen in de maatschappij zelf geschetst. Alledaagse voorwerpen geven daarbij een boeiende inkijk in het dagelijkse leven uit verschillende tijdsperiodes. De vondsten vertellen verhalen over handelscontacten, religieuze beleving en eeuwenoude bouwtradities.

Door het landschap als centraal thema te kiezen, slaagden de opstellers er in een brede en gevarieerde invalshoek aan te bieden. Doordat heel wat plaatsen uit Zuid-Oost-Vlaanderen in de kijker worden gezet, zal de bezoeker zich zeker aangesproken voelen en geboeid weten door talrijke verhalen uit de buurt.

Praktisch:

De tentoonstelling loopt van zondag 10 november 2019 tot en met zaterdag 31 oktober 2020.

Openingsuren:

van dinsdag tot en met vrijdag van 9 tot 17 uur. In het weekend van 13 tot 17 uur. Individueel of in groepsverband te bezoeken. Toegangsprijs is 2,5 EUR.

Adres:

Archeocentrum Velzeke, Doolbosweg 2 in Zottegem (Velzeke).

Meer info via de website van Archeocentrum Velzeke, telefonisch via 09 360 67 16 of via mail pamzov@oost-vlaanderen.be

Julien Nicolas Houdin (Blois 1771 - in of na 1852)

Ambtenaar en drukker-uitgever in een woelig tijdperk.

DE LATTE Guido, *Houdin of de onbestendigheid van het bezit: Julien Nicolas Houdin, hypotheekbewaarder en drukker; François René Augustin Mallarmé, revolutionair en hypotheekbewaarder; Guillaume Joseph D'Aubremé, hypotheekbewaarder: bijwerking van 'Hypotheekbewaarders in België : meer dan 200 jaar geschiedenis'*, Gent, Skribis, 2019, 279 p.

In 2017 (nr. 1, p. 67) recenseerden wij van deze auteur *Hypotheekbewaarders in België: meer dan 200 jaar geschiedenis*. De uitgever presenteert de huidige publicatie als 'een vervolg op *Hypotheekbewaarders in België*' (2016) en dat klopt ook ten dele. De publicatie van 2016 wordt geactualiseerd en de lijsten van hypotheekbewaarders en hypotheekbewaringen sinds 1795 worden bijgewerkt. Ruim de helft van het werk besteedt echter aandacht aan drie negentiende-eeuwse hypotheekbewaarders en vooral aan de figuur van Julien Nicolas Houdin, hypotheekbewaarder en drukker.

Houdin werd in 1771 geboren in Blois en zou in het kielzog van de Franse, revolutionaire legers naar onze gewesten komen en er carrière maken. Hij mag gerust als een lokale 'Talleyrand' worden beschouwd. Hij overleefde de Franse republiek en Napoleon, het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en de Belgische revolutie. In die zin was hij een typisch vertegenwoordiger van dat 'opportunistische' politiek personeel dat succesvol de woelige wateren van 1785 tot 1835 overleefde en steeds bleef fungeren ondanks alle politieke omwentelingen.

Houdin komt in 1795 naar Geraardsbergen als *receveur du domaine national* en bewoont er de Sint-Adriaansabdij. Zijn vroegtijdig vertrek in 1797 roept vragen op en is tegelijkertijd de voorbode van het bewogen persoonlijke en professionele leven dat Julien Nicolas Houdin gaat leiden. Hij gaat naar Zottegem als ontvanger der registratie, koopt er een deel van de Lierdese kartuis op en mengt zich in het lokale politieke leven. Rond de eeuwwisseling verhuist Houdin naar Gent waar hij actief is als hypotheekbewaarder (1800-1806) en drukker (1806-ca. 1833). Houdin is zo meer dan 30 jaar actief in Gent en dit boek is dus ook een

bescheiden bijdrage tot de Gentse geschiedenis van die tijd. In 1833 verdwijnt Houdin richting Brussel en Schaarbeek. Intussen is hij op persoonlijk en zakelijk vlak steeds verder in de problemen geraakt. Zijn biografie leest dan ook bij tijd en wijle als een Grieks drama met als hoogtepunt het jaar 1852. In dat jaar is Houdin als 81-jarige *rentier* getuige bij een huwelijk in Schaarbeek, maar daarna verdwijnt hij van de radar. De auteur vond geen spoor van zijn overlijden, noch van zijn begrafenis...

Houdin of de onbestendigheid van het bezit is het resultaat van doorgedreven zoekwerk, dat boeiende lectuur opgeleverde over een te weinig gekende periode. Het boek is uitgegeven bij Skribis (<https://www.skribis.be/nl>) en kan daar besteld worden aan de prijs van € 25.

Georges Vande Winkel

Premonstratenzers en premonstratenzerinnen in Brabant

Themanummer van het driemaandelijks tijdschrift Eigen Schoon & De Brabander, jaargang 102, 2019, nr. 1, 124 pp. Redactie Janick Appelmans.

Dit themanummer bundelt zeven bijdragen, die onder de titel *'Premonstratenzers en premonstratenzerinnen in Brabant: terugblikken op een kwarteeuw onderzoek'* (p. 1-12) worden ingeleid door Janick Appelmans, die de redactie van het nummer waarnam. In zijn inleiding schetst hij het curriculum van de auteurs en situeert hun bijdrage in het recente premonstratenzeronderzoek, waarvan hij een kort overzicht brengt. De 25 jaar slaat op de periode na het verschijnen van het laatste deel van het *Monasticon belge* in 1992-1993, met daarin de behandeling van de premonstratenzerstichtingen in de provincie Antwerpen. Brabant slaat op het oude hertogdom Brabant. Dit themanummer bundelt een aantal lezingen, gehouden op 1 december 2018 in de Leuvense Parkabdij tijdens het colloquium van *Signum* 'Premonstratenzers en premonstratenzerinnen in middeleeuws Brabant'. Appelmans eindigt met een eresaluut aan zijn gewezen leermeester en professor Raymond Van Uytven († 20 december 2018).

De eerste bijdrage *'Premonstreit in het Rijksarchief'* (p. 13-18) is van Marc Carnier. Wie vertrouwd is met het premonstratenzeronderzoek in België zal in zijn bijdrage weinig nieuwe dingen vinden, voor wie dit niet is, is zijn tekst een veilige gids.

Herman Janssens, archivaris van de Abdij van Averbode, levert met zijn tekst *'De stichting van de Abdij van Averbode vanuit de bewaarde oorkonden (1133-1139)'* (p. 19-37) een stevige en boeiende bijdrage. Als een volleerd diplomaticus, gevormd door wijlen professor Erik Van Mingroot, leidt hij ons doorheen de teksten van vier oorkonden en probeert de echtheid en de historische betrouwbaarheid ervan te taxeren. Over de eerste oorkonde van bisschop Alexander I van Luik, achteraf gedateerd 1140, maar op inhoudelijke basis te dateren 1133-1135, is zijn oordeel over de echtheid een voorlopig 'ja maar' en 'neen, maar toch'. De tweede oorkonde van Arnold II, graaf van Loon, gedateerd 1135, noemt hij op basis van inhoudelijke criteria, zonder aarzelen een vervalsing. De derde oorkonde is van Stefan, bisschop van Metz, gedateerd 1136 met zegel. Deze beoordeelt hij zonder enige twijfel als echt. De bisschop van Metz had zeggenschap in de stichting, omdat Averbode oorspronkelijk tot het domein van de abdij van Sint-Truiden behoorde, abdij die tot in de dertiende eeuw onderdeel was van het patrimonium van de bisschoppen van Metz. De vierde oorkonde is een bul van paus Innocentius II, gedateerd 16 april 1139. Ook deze oorkonde wordt na kritische analyse echt bevonden. Kan op basis van deze vier oorkonden een exacte stichtingsdatum voor Averbode gedistilleerd worden? Dit probleem stelt zich omdat de term 'premonstratenzer orde' pas voor het eerst in de laatste oorkonde voorkomt. Voor de auteur is de oorkonde uit 1136 de echte stichtingsoorkonde, maar hij wil om pragmatische redenen de traditionele stichtingsdatum van 1134 blijven behouden.

Westgevel van de monumentale abdijkerk, thans parochiekerk van Ninove, voltooid in 1723, een van de schitterende voorbeelden van de premonstratenzer architectuur in Vlaanderen. © Foto Dirk Van de Perre

Stefan Van Lani, die zijn sporen verdiend heeft door zijn jarenlang onderzoek naar en het beheer van het patrimonium van de abdij van Park, etaleert met brio zijn kennis in het artikel *'De abdij van Park en haar abtjiedomein, van Haspengouw tot Noord-Brabant'* (p. 38-48). Hij brengt een beknopt en overzichtelijk relaas van het ontstaan van het domein in 1129 en beschrijft de evolutie ervan over de middeleeuwen en de moderne tijd heen tot de opheffing ervan onder de Fransen en de herinrichting van de abdij in 1836. Hier, zoals bij Carnier, geen nieuwe gegevens, maar een vlot leesbare synthese. Jan G.M. Sanders, archivaris bij het 'Brabants Historisch Informatie Centrum' (BHIC, Den Bosch), heeft met zijn tekst *'Eenheid in verscheidenheid. De oude archieven van de kloosters Berne, Sint-Catharinadal en Postel'* (p. 49-70) een inhoudelijk intrigerende bijdrage neergeschreven. Het artikel vangt aan met een beknopte geschiedenis van de drie nog bestaande kloosters. Berne in Noord-Brabant in de gemeente Heeswijk, is gesticht in 1134. Het overleefde de periode van het Hollands calvinisme, dank zij zijn huis in Vilvoorde, werd met de Franse Revolutie opgeheven, en is opnieuw gesticht in 1857. Sint-Catharinadal, een vrouwenklooster gesticht in 1271, thans gevestigd in Oosterhout nabij Breda, heeft een complexe geschiedenis, die de auteur bondig en deskundig uit de doeken doet. Postel is begonnen in 1138 als een priorij van Floreffe, en werd pas in 1618 een zelfstandige abdij, waarvan de geschiedenis nauw verbonden is met enkele parochies in Nederland. De abdij werd na de Franse tijd heropgericht in 1847. Als 'oude archieven' wordt voor Berne archief tot het jaar 1857 gemarkeerd, voor Sint-Catharinadal tot 1900 en voor Postel tot 1797. Na een beknopt overzicht van de geschiedenis van die 'oude' archieven en hun bewaarplaatsen (de huidige kloosters) geeft de auteur een beschrijving van de inhoud en de recente ordening ervan, activiteit waarbij hijzelf betrokken is geweest. De nieuwe ordening voor Berne gebeurde met respect voor de nummering die gebruikt is in vroegere inventarissen, gelet op de talrijke referenties ernaar in de literatuur. Een verstandige beslissing. Ik wil ter vergelijking verwijzen naar de herindeling in 2008 van het archief van de Abdij van Ninove, waardoor alle referenties naar dit archief in het *Monasticon Belge* en in alle publicaties van vóór 2008 onbruikbaar zijn geworden, zowel wat betreft de archiefplaats als de nummering.¹ Ook het archief van Sint-Catharinadal is door de auteur herschikt, met waar mogelijk eveneens het behoud van de oude nummering. Het archief van de Abdij van Postel is in zijn oude klassement tot vandaag onveranderd gebleven. Het laatste deel van de bijdrage van Caspers over 'Metamorfoze' doet Vlaamse onderzoeker watertanden. Metamorfoze is een project van het Nederlandse Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, geleid vanuit de Koninklijke Bibliotheek (Den Haag), om alle kwetsbaar papieren archief te restaureren en conserveren en door digitalisatie te onttrekken aan verdere fysieke raadpleging. Een voorstel tot opname in dit project van de oude archieven van Berne en Sint-Catharinadal is aanvaard geworden. Zelfs het archief van Postel is langs omwegen gedigitaliseerd en door het BHIC online gezet.

De volgende bijdrage met als titel *'Een ambitieus kanunnik grijpt de macht. Joos Bruylant, Grimbergs abtjieleven en intriges in de late vijftiende eeuw'* (p. 71-82) is van de hand van Janick Appelmans. Abt Bruylant komt niet voor in de traditionele abtenlijsten van onder meer van het *Monasticon belge*, hoewel hij in 1468 op canonieke wijze het abbatiaat verwierf en tot minstens 1480 dit ambt claimde. Hij werd in de latere geschiedschrijving van de abdij weggegomd omdat zijn optreden het abtjieverleden onwaardig is geweest, aldus het oordeel van de latere kroniekschrijvers. Een analoog stilzwijgen over een prelatuur vindt men eveneens terug in de Ninoofse abtjiegeshiedenis, waar de abbatiaatsjaren 1404-1426 van de onwaardige Johannes Nockerstock door de latere geschiedschrijving onder de mat zijn geveegd en op

1. Eddy PUT en Catharina PEERSMAN, *Inventaris van het archief van de Sint-Cornelius- en Sint-Cyprianusabdij te Ninove, 1092-1796 (1812)*, Brussel (Rijksarchief), 2008. Dit archief is de laatste decennia vijf maal veranderd van depot: Van Gent naar Ronse, naar Beveren, naar Leuven, naar Beveren en opnieuw naar Gent. Het *Monasticon belge* (1980) situeert het in Ronse, de inventaris van 2008 in Beveren. Vandaag zit het hopelijk definitief in het Rijksarchief van Gent. Deze verhuis van archieven heeft alles te maken met de voortdurende wijziging van de grenzen van de gerechtelijke arrondissementen en de oprichting of sluiting van Rijksarchiefdépôts.

naam gezet van zijn opvolger Johannes van Hoemen, die wel een goede reputatie had.² Maar terug naar Grimbergen. Onder het bewind van abt Jan van Mechelen (1465-1468) oefende Joos Bruylant de functie van proost uit. Wegens financieel wanbeleid nam Jan van Mechelen in 1468 ontslag en droeg hij zijn bevoegdheid over aan zijn proost Joos Bruylant, mits hem een pensioen van 400 gulden jaarlijks zou worden uitbetaald, wat inderdaad geschiedde tot aan zijn dood in 1480. Gebeurde deze overdracht van bevoegdheid vrijwillig of was het Bruylant die zijn abt heimelijk tot dat ontslag gedwongen heeft? Rome erkende in een bul van 16 december 1468 de abdicatie en de overdracht, maar het convent verzette zich, omdat de kanunniken Joos Bruylant, net als zijn voorganger, onbekwaam achtten en zich gepasseerd voelden in hun recht om zelf een abt te kiezen. Op 21 januari 1469 organiseerde het convent een abtsverkiezing, waarbij Jan vander Meulen verkozen werd, die op 28 juli werd aangesteld en die regeerde tot 1477. Joos Bruylant poogde het ambt terug te heroveren, maar was na lange beraadslagingen toch bereid te resigneren, mits het ontvangen van een jaarrente en het hem toewijzen van een parochie naar keuze. Maar opnieuw bedacht Joos Bruylant zich en spande met behulp van de pauselijke curie processen in tegen het weerspannige Grimbergse convent, dat zijn gezag niet wou aanvaarden. Tijdens de jaren 1477-1480 was *de jure* Bruylant de abt, maar *de facto* de door het convent verkozen abt Mark vander Straten. Het conflict escaleerde zodanig dat in de jaren 1483-1484 Bruylant zelfs in de kloosterkerker terecht kwam. Hoewel het relaas van Appelmans gestoeld is op uitvoerig bronnenonderzoek, lijkt hij de laatste steen van dit verhaal nog niet te hebben bloot gelegd, aldus zijn besluit: "Zijn onorthodoxe en herhaalde greep naar de macht en de tumultueuze nadagen van zijn beleid nodigen in ieder geval uit tot verder onderzoek."

2. D. VAN DE PERRE, 'De datering van de regeerperiodes van de Ninoofse abten tot 1578'. *Analecta Praemonstratensia*, 86, 2010, p. 31-34.

Wat daarna volgt zijn bijdragen die slechts indirect aansluiten bij de vorige vijf artikels, alle originele referaten op de al genoemde studiedag van *Signum*. Onder de hoofding *Boekbespreking* (p. 78-84) bespreekt Jean-Paul Peeters twee artikels van Janick Appelmans, die verschenen zijn in Plouvier M. (red.), *Mobilité et stabilité chez les Prémontrés. Guerres, catastrophes et calamités*, Laon, 2018. Daarin zijn teksten gebundeld van het 38ste en 39ste colloquium (Amiens 2012, Troyes, 2013) van het Centre d'Études et de Recherches Prémontrés. Appelmans eerste artikel over Diederik van Tudel, abt van de abdij van Park (1462-1494), sluit in de tijd aan bij zijn bijdrage over Joos Brulant. Zijn tweede artikel behandelt de calamiteiten die de Brabantse abdijen in de loop der tijden ondergingen door oorlogen, plunderingen, branden, overstromingen met grote aandacht van de periode van de godsdienstoorlogen in de tweede helft van de 16de eeuw. Vervolgens bespreekt Janick Appelmans zelf het boek *De abdij van Averbode. Een verhaal van steen en marmer*, Averbode, 2017, samengesteld door niet minder dan negen specialisten met kennis van de soorten natuursteen die in de gebouwen van de abdij gebruikt zijn.

De laatste uitvoerige bijdrage omvat het eerste deel van een studie van Jaak Ockeley, *'De abdij, de abt en de norbertijnencommunauteit te Grimbergen in de 18de eeuw'* (p. 85-124). Het geheel is keurig uitgegeven in kleurendruk en mooi geïllustreerd. Alles bij elkaar zijn, dank zij het initiatief van *Signum* en *Eigen Schoon & De Brabander* en de werkracht van Janick Appelmans, weer enkele belangrijke puzzelstukken toegevoegd aan onze kennis van het rijke premonstratenzer leven in onze gewesten, inzonderheid in het voormalige hertogdom Brabant.

Postscriptum. Er even aan herinneren dat de heilige Norbertus in 1121 te Prémontré nabij Laon in Frankrijk zijn eerste klooster voor reguliere kanunniken stichtte, in 2021 juist 900 jaar geleden. Vandaar de naam premonstratenzers naar het eerste

klooster, of norbertijnen naar de ordestichter. De orde breidde zich snel uit vooral in Noord-Frankrijk, de Nederlanden, Groot-Brittannië, Duitsland en Oost-Europa. Die verspreiding liep parallel met die van de cisterciënzers, genoemd naar hun eerste klooster, dat van Cîteaux in Bourgondië. Premonstratenzers zijn geen monniken, maar kanunniken die in kloosterverband leven volgens de regel van Sint-Augustinus. In de Franse traditie, ook in de Nederlanden nagevolgd, draagt de overste de titel van abt, vandaar de betiteling van abdij voor het klooster, in de Duitse traditie is de overste een proost, zodat daar de kloosters proostij genoemd worden. In het voormalige Land van Aalst waren er twee kloosterstichtingen: de abdij van Ninove, begonnen in 1137 en opgeheven in 1796, waarvan de prachtige abdijkerk nog een restant is, en het vrouwenklooster van Serskamp (Tussenbeek), afhingende van de abdij van Drongen, begonnen in 1148 en opgeheven in 1783. Hiervan zijn geen bouwkundige overblijfselen bewaard. Het zwaartepunt van de huidige premonstratenzerorde ligt in Vlaanderen met vier abdijen: Grimbergen, Tongerlo, Averbode en Postel. De Abdij van Park bij Leuven, van waaruit Ninove gesticht is, heeft sinds 2003 geen kloostergemeenschap meer. De goed bewaarde en omvangrijke site van groot cultuurhistorisch belang is in erfpacht aan de Stad Leuven gegeven. Het jaar 2021 wordt dus een luisterrijk premonstratenzerjaar, zeker voor Vlaanderen en voor Ninove.

Dirk Van de Perre

Aanvulling bij Het Land van Aalst, LXXI, 2019, 2, 77-87

Een aanvulling op De schilderijen en het hoofdaltaar in de kerk van Erwetegem, een poging tot identificatie.

Eind oktober van vorig jaar kreeg mijn collega, Georges Vande Winkel, een reactie van de heer Bruno de Kerchove op mijn artikel betreffende de schilderijen in de kerk van Erwetegem (Zottegem).¹ Bruno de Kerchove liet ons weten dat hij een schilderij bezit met de afbeelding van Maria Anna Cuyck van Mierop. Dankzij het wapenschild, dat bij een recente restauratie vrij kwam, heb ik met de steun van een paar collega's kunnen achterhalen dat Maria Anna Cuyck de opdrachtgeefster van het schilderij was, dat sinds het begin van de negentiende eeuw boven het hoofdaltaar hangt.

Bruno de Kerchove liet ons bovendien weten dat het schilderij met haar portret in 2014 gerestaureerd werd. Tot dan hing het in het kasteel van Moregem (Wortegem-Petegem), dat eertijds eigendom was van achtereenvolgens de familie van Hoobrouck, Croeser, Caloen de Basseghem en Ruzette. Maria Anna huwde in 1670 met Abraham van Hoobrouck d'Aspen, heer van Asper, Zingem en Axelwalle. Hun grafsteen prijkt nog steeds in de kerk van Asper.

Het schilderij is niet gedateerd en men kent evenmin de schilder. Sommigen denken dat het moet toegeschreven worden aan Justus van Egmont (Leiden, 1602 – Antwerpen, 1674) anderen vermoeden dat Frans van Cuyck (Brugge, 1640 – Gent, 1689) de schilder is. Nochtans zijn van hem geen individuele portretten bekend. Zijn specialiteit was voornamelijk stillevens. Justus van Egmont daarentegen, die lange tijd in het atelier van Rubens werkte en nadien naar Parijs trok, heeft heel wat portretten geschilderd. Aan de specialisten om uit te maken aan wie het portret van Maria Anna mag toegeschreven worden.

Niettemin is met dit gegeven alweer een tipje van de sluier opgelicht. Maria Anna van Cuyck heeft nu ook een gezicht gekregen.

Met dank aan Bruno de Kerchove.

Geert Van Bockstaele

1. Geert Van Bockstaele, 'De schilderijen en het hoofdaltaar in de kerk van Erwetegem, een poging tot identificatie', *Het Land van Aalst*, LXXI, 2019, 2, p. 77 – 87.

De auteurs

Dirk Van de Perre

Hoogstraat 23
9401 Ninove-Pollare
dirkvandeperre@skynet.be

Reinoud Vermoesen

Kruisstraat 15B
1790 Affligem
reinoud.vermoesen@uantwerpen.be

Geert Van Bockstaele

Bevegemstraat 14
9620 Zottegem
geert.vbockstaele@skynet.be

Georges Vande Winkel

Heirebaan 107
9400 Ninove-Denderwindeke
vande.winkel.georges@gmail.com

Het LAND van AALST

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Jaargang **LXXII** • 2020 • Nummer **1** • januari-februari-maart

Artikels

Dirk Van de Perre

De relatie van de heren van Pollare (van Aa) met die van Brugge (Gruuthuuse) 1

Reinoud Vermoesen

Het verraad van de boerende bourgeoisie. Grondbezit- en grondgebruik in de buitenwijken van een kleine, vroegmoderne stad. 17

In de kijker

Tentoonstelling - Landschap doorgrond. Tien jaar archeologisch onderzoek in Zuid-Oost-Vlaanderen, Archeomuseum Velzeke 31

Georges Vande Winkel

Julien Nicolas Houdin (Blois 1771 - in of na 1852). Ambtenaar en drukker-uitgever in een woelig tijdperk 33

Dirk Van de Perre

Premonstratenzers en premonstratenzerinnen in Brabant. 35

Geert van Bockstaele

Een aanvulling op 'De schilderijen en het hoofdaltaar in de kerk van Erwetegem, een poging tot identificatie.' 40